

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
Odsjek za povijest

Diplomski rad:

**Pisma Antonija Oreškovića u Arhivu obitelji
Brlić**

Mentorica:
Prof. dr. sc. Zvezdana Sikirić-Assouline

Studentica:
Ivana Marijić

Zagreb, 14. rujna, 2018.

Sadržaj

1. UVOD	4
2. OBITELJ BRLI I NJEZIN ARHIV	6
2.1. Povijesni značaj obitelji Brli	6
2.2. Arhiv obitelji Brli - povijest i baština obitelji Brli . uvari vremena i tradicije....	6
2.3. Vrijednost Arhiva	12
3. ANDRIJA TORKVAT BRLI	14
3.1. Životni put raznovrsnim talentima nadarenog, ali buntovnog udi, straš u i zanosima obilježenog Brli a	14
3.2. Politi ke i diplomatske aktivnosti. Veza s Ilijom Garašanihom, ministrom unutarnjih poslova kneževine Srbije	16
4. ANTONIJE OREŠKOVI	19
5. PISMA ANTONIJA OREŠKOVI A U ARHIVU OBITELJI BRLI	21
5.1. Stanje i sa uvanost izvora	21
5.2. Politi ke prilike u pedesetim i šezdesetim godinama 19. stolje a	22
5.2.1. Srpska politi ka misao u 19. stolje u	22
5.2.2. Hrvati i Srbija za vlade kneza Mihaila 1860.-1868. Suradnja i zajedni ki program stvaranja jugoslavenske države 1866.-1868.	25
5.3. Pisma Antonija Oreškovi a kao povijesni izvor	27
6. ZAKLJU AK	41
7. PRILOZI	44
Slika 1. Antonije Oreškovi	44
Slika 2. Andrija Torkvat Brli	45
Slika 3. Biskup Josip Juraj Strossmayer	46
Slika 4. Knez Mihailo Obrenovi	47
Slika 5. Ilija Garašanih	48

8. IZVORI	49
9. LITERATURA	49

PISMA ANTONIJA OREŠKOVIĆA U ARHIVU OBITELJI BRLI

1. Uvod

Arhiv obitelji Brli u Slavonskom Brodu čuva dragocjenu građu za proučavanje političke i kulturne povijesti hrvatskog naroda u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Njezini predstavnici dali su u više generacija zapažene pisce, književnike, kulturne i političke djelatnike. Središnja ličnost obitelji je Andrija Torkvat Brli, koji je bio aktivan sudionik svih važnijih zbivanja u Hrvatskoj i Habsburškoj Monarhiji sredinom 19. st. i u kontaktu s najvažnijim osobama iz hrvatskoga kulturno-političkog života, ali i s međunarodne europske scene. Njegova ostavština čini najvažniji dio Arhiva.

Među sačuvanom građom u Arhivu nalaze se i pisma Antonija Oreškovića upućena Andriji Torkvatu Brliću. Veza između njih dvojice važna je za rekonstrukciju odnosa između Narodne stranke i vlade kneževine Srbije u ključnom razdoblju ustrojavanja Monarhije. Ta pisma nam pomažu razumjeti, za hrvatsku stranu, nepovoljan ishod pregovora oko hrvatsko-ugarske nagodbe.

Antonije Orešković, austrijski kapetan prebjegao u Srbiju, bio je preko Andrije Torkvata Brlića veza biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Narodne stranke s Ilijom Garašanićem i vladom kneževine Srbije. Preko Oreškovića je srpska vlada predložila Strossmayeru da zajedno rade na stvaranju jugoslavenske države koja bi bila neovisna i od Austrije i od Turske. Strossmayer je pristao da njegova Narodna stranka radi na ostvarenju tog političkog programa. Program, kojeg je izradio Antonije Orešković, predviđao je dizanje ustanka u Bosni u ljeto 1867. i njeno oslobođenje od turske vlasti te stvaranje jugoslavenske države kao krajnji cilj akcije. Narodna stranka se u ugovoru sa srpskom vladom obvezala da

e u svojem političkom djelovanju u Monarhiji izbjegavati savez i sa Bečom i sa Peštom.¹ Za to vrijeme Srbija je vodila dvostruku politiku. U svojim pismima Antonije Orešković, kao izravan sudionik, piše Andriji Torkvatu da je sve bila laž, da je Srbiji stalo samo da povрати gradove od Turske. Javlja Andriji Torkvatu da ih je Srbija prevarila i predala Mađarima pod uvjetom da im Mađari prepuste slobodne ruke u Bosni. Tako je u odlučujućim trenucima, kada su se polagali trajni temelji za konačni preustroj Habsburške Monarhije i dugoročno odlučivalo o položaju Hrvatske, Narodna stranka sve karte stavila samo na jednu stranu potpuno zanemarujući ostale fronte o čemu i da se Srbija držati dogovorenog programa kojeg je ona prvom prilikom napustila. Time je bila određena i sudbina i položaj Hrvatske do raspada Austro-Ugarske Monarhije.

¹ Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (Prvi balkanski savez)*, Istarski institut, Beograd, 1963. i Vera Čiliga, *Slom politike Narodne stranke (1865.-1880.)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

2. Obitelj Brli i njezin Arhiv

2.1. Povijesni značaj obitelji Brli

Obitelj Brli jedna je od najuglednijih i najznačajnijih brodskih obitelji koja prošlost predstavlja nerazdvojni dio povijesnog puta i razvoja nekadašnjeg Broda na Savi, a danas je ujedno i važan simbol kulturno-povijesnog identiteta Slavonskog Broda. Ta ugledna brodska obitelj dobro je poznata i u širem hrvatskom kontekstu i od izuzetno je velikog značaja za povijest hrvatskog naroda. Njeni članovi obilježili su ne samo povijest Broda na Savi, nego i Hrvatske. Svojom su svestranošću, radom i javnim djelovanjem ostavili vrijedan trag tijekom 19. i početkom 20. st. na hrvatskoj društvenoj, političkoj i kulturnoj sceni te je hrvatskoj kulturi, znanosti, umjetnosti i politici obitelj dala značajan doprinos i ostavila bogato kulturno nasljeđe i spomenike od iznimne vrijednosti. Nesebičnim zalaganjem, predanim radom i sakupljanjem naporom kroz tri stoljeća naraštaja ove ugledne i po mnogo čemu izuzetne obitelji stvorili su Knjižnicu i Arhiv obitelji Brli, vrijedne pokretne spomenike hrvatske kulturne baštine. Bogata knjižnica, jedna od najznačajnijih u Hrvatskoj u 19. st., i arhiv s vrijednom prepiskom i izvornom grafičkom predstavljaju cjelokupnu baštinu obitelji Brli, stoljetno obiteljsko nasljeđe i danas je vrijedan dio nacionalne kulturne baštine.

2.2. Arhiv obitelji Brli - povijest i baština obitelji Brli. Čuvare vremena i tradicije.

Obitelj Brli potječe iz Hercegovine. Zbog turskih zuluma preselila se u Bosnu, a odatle u Slavoniju. Nastanila se u Svinjaru.² U Brod se doselila u prvoj polovici 18. st. Prvi je došao Mate Brli (1715.-1784.) kao desetogodišnji dječak kako bi izučio krojački zanat. Kada je umro, natpis za nadgrobni spomenik³ sastavio mu je Matija Antun Relković što ukazuje na

² Današnji Davor koji to ime nosi od 1896.

³ *Mramoru studeni! Kog' lad tvoj pokriva?/ Nie l' Mato Berlich, sad pod njim poiva/ u selu Svinjaru najpri svitlost' vidi/ pak u Brod doseli, i u njemu sidi/ Zanat habadjinski Mato dobro znade/ pošteno se drža, i majstor postade./ Sedam puta deset on živi godina/ valjade mu umrit, nemože bit ina/ Na smrtnoj postelji, svim blagoslov dili/ Andru sina grli, Andro gorko cvili/ Mir i ljubav svima Mato priporu i/ Tilo zemlji dade, Bogu duh izru i./ 1785. Ignjat Alojzije Brli, Uspomene na stari Brod, III, Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Vijesti, 7, Slavonski Brod, 1983., str. 43.*

to da je umro kao ugledna osoba. Obitelj je imala dvije kuće, najprije na današnjem Trgu Presvetog Trojstva, potom na današnjem Trgu Ivane Brlić Mažuranić (tada Trgu bana Jelačića br.5) gdje je 1799. Andrija Antun Brlić izgradio visoku obiteljsku prizemnicu. Ta je kuća izgorjela 1882., te je na istom mjestu dr. Ignjat Brlić 1885. za svoje nećake Vatroslava i Dobroslava⁴ izgradio novu neoklasicističku jednokatnicu, danas spomenik kulture pod zaštitom. Kuća je u prizemlju imala prostor za trgovinu, te stan za obitelj na katu gdje je živjela i Ivana Brlić Mažuranić⁵. Tu se nalazila bogata obiteljska knjižnica i cjelokupni obiteljski arhiv sa stoljetnom građom koja sadržava bogatu korespondenciju uglednih članova obitelji Brlić. činjenica da je u njoj glavninu književnog rada svojim boravkom obilježila Ivana Brlić Mažuranić, najznačajnija hrvatska, i jedna od najvažnijih svjetskih autorica djele literature, kojima su glavna djela doživjela mnogobrojna izdanja i prijevoda na svjetske jezike, osobito naglašava visoki kulturno-povijesni značaj koji zgrada posjeduje. Upravo u kući i Brlićevih, čijom stanovnicom postaje 1892., kada se udala za broskog odvjetnika i političara Vatroslava Brlića, nastaju mnoga njena poznata djela.⁶

Nastanivši se u Brodu obitelj Brlić stekla je pristojan imetak, ali je ulagala i u obrazovanje svih svojih članova, što im je osiguralo i društveni ugled. Kroz povijest Arhiva i cjelokupne baštine može se pratiti povijest same obitelji. U stvaranju Arhiva sudjelovali su svi članovi obitelji, a neki od njih su uložili i dodatan napor na očuvanju i prezentaciji baštine javnosti. Plod je to njihovog osobnog života i stvaralaštva, sakupljenih napora i silnog truda za očuvanje spomena na život koji su stvarali. Ivana Brlić Mažuranić s divljenjem i ushićenjem piše svojoj majci o Brlićima.

Ja sam sad tako zaokupljena čitanjem starih pisama da skoro spavati nemogu od nestrpljivosti da se opet zakopam med nje. Ja mislim da bi i tata uživao da to čita. Ovi su stari Brlići (osobito Andrija Torquat, Nacin otac) bili najživahniji, najdarovitiji ljudi koje si pomisliti možete. Ja mislim da nema u svijetu tadanjem važnije stvari u koje se nebi bili upleli ni u Monarhiji poznatijeg ovjeka s kojim se nisu dopisivali - opet poglavito Andrija Torquat. Počam od kneza artorskog, do bana Jelačića pak Šokčevića te najraznijih konzula bio je on sa svima na najintimnijem stanovištu obitelji – a uz to nije bilo bosanskog fratra il broskog obrtnika s kojim nije stajao u

⁴ Sinovi Andrije Torkvata Brlića, Ignjatovog starijeg brata. Ignjat se je nakon Andrijine smrti oženio njegovom udovicom, slikaricom Fanny Daubachy i preuzeo brigu o nećacima.

⁵ Ivana Brlić Mažuranić (1874.-1938.), rođena u Ogulinu, izdanak je ugledne obitelji Mažuranić čiji je najpoznatiji član bio njezin djed, hrvatski ban i pjesnik Ivan Mažuranić (1814.-1890.). Dva puta je bila predložena za Nobelovu nagradu za književnost (1931., 1938.) i prva je žena član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1937.).

⁶ Osobito se izdvajaju *udnovate zgode šegrta Hlapića* (1913.), roman za djecu, i zbirka pripovjedaka *Priče iz davnine* (1916.), vrhunac njenog književnog rada.

*kontakta. Da je sa Jela i em bio dobar viditi se ve iz tog što su ga svi molili kad je trebalo što, kod bana izhoditi ili u audienciju do i.*⁷

Naviku sakupljanja knjiga, uvanja i prepisivanja vlastitih dokumenata i razli itih drugih zapisa obitelj je po ela njegovati vrlo rano, još od Mate Brli a koji je bio prvi u obitelji koji je posjedovao knjige. Iako zanatlija, bio je sakuplja knjiga i posjedovao je vrijednu zbirku te je prepisivao pjesmarice i pisao pjesme. Od njega potje u korijeni uvene knjižnice ku e Brli . Ljubav prema pisanoj rije i i knjizi, žar u sakupljanju i uvanju knjiga i svih pisanih dokumenata prenosili su se iz generacije u generaciju. Tako je i Matin sin Andrija Antun Brli (1757.-1804.), iako trgovac po zanimanju, bio veliki zaljubljenik u pisanu rije .⁸ Iskazivao je i svoje literarne sklonosti⁹, sklonost prema sakupljanju i prepisivanju knjiga¹⁰, kao i uvanju vlastitih dokumenata te raznih zapisa iz života naroda u okolici Broda, što e postati tradicija u obitelji. Središnje mjesto zauzimaju tre a i etvrta generacija, Ignjat Alojzije i njegova djeca¹¹ Andrija Torkvat i Ignjat Brli . Osobito Andrija Torkvat koji je centralna li nost Obiteljskog arhiva.

Ignjat Alojzije Brli (1795.-1855.) naslijedio je knjižnicu od oca Andrije. Gimnazijsko obrazovanje stekao je kod franjevaca u Brodu i Požegi. Iako po zanimanju trgovac, cijeli život se bavio književnoš u prema kojoj je pokazivao izrazitu naklonost još od rane mladosti. Ivana Brli Mažurani zapisala je zanimljivu zgodu iz njegova života o tome kako je njegov put u Be po robu za trgovinu 1815. umjesto kupnjom robe za trgovinu završio

⁷ Pismo Ivane Brli Mažurani iz 1904. u: Mato Artukovi , Arhiv obitelji Brli u Slavonskom Brodu , *Muzeologija*, 43./44., MCD, Zagreb, 2006./2007., str. 220. i 221.

⁸ Nakon završene franjeva ke gimnazije u Brodu, u Osijeku je izu io trgova ki zanat. Tu je stekao i naobrazbu i ljubav za knjigu. Vrativši se u Brod postao je jedan od najuglednijih i najimu njih trgovaca. Po eo je djelovati na književnom i patriotskom polju na kojem su kasnije djelovali i njegovi nasljednici i potomci Brli i. Zna ajna je njegova uloga sindika i prokuratora, opunomo enika u odre enim poslovima, bosanskih franjevaca koji su tako preko njega održavali veze s Hrvatskom i austrijskim zemljama. Tu ulogu preuzeli su i njegov sin Ignjat Alojzije Brli i unuk Andrija Torkvat Brli tako da se u ostavštini obitelji Brli nalazi i znatna korespondencija s mnogim uglednim franjevcima provincije Bosne Srebrene, razni dokumenti o njima i njihove zbirke pjesama što predstavlja važan izvor za kulturnu povijest franjevaca i Hrvata u Bosni za vrijeme Turaka, a iji kulturni život je bio usko vezan za kulturnu i vjersku misiju franjevaca. Svaka od generacija Brli evih aktivno je radila za Bosnu, u trajnoj odanosti svom starom kraju.

⁹ Pjesništvom se po eo baviti još kao ak franjeva ke gimnazije. Sa uvan je rukopis njegove pjesme pisane u desetercu iz 1778. o sukobu slavonskih grani ara s bosanskim pašom, *Pisma o juna tvu vitezova iz Gradi - Svinarackoga*.

¹⁰ U prijepisu Andrije Antuna Brli a sa uvana je prva zapisana školska drama kod nas *Judit, victrix Holofernis - actio comica idiomaticae ilirico, producta a juventute gymnasii Broodensis*. Prikazivala se u franjeva kom samostanu 1770., a Andrija je, kao ak franjeva ke škole, u njoj glumio jednu žensku ulogu. Detaljnije o ovome u: Mirko Markovi , *Brod: Kulturno-povijesna monografija*, Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1994., str. 254.

¹¹ Ignjat Alojzije se je 1822. vjen ao s Katarinom pl. Benko i s njom je imao petero djece: Mariju Agatu (1824.-1897.), Andriju Torkvata (1826.-1868.), Anu (1828.-1914.), Ivana (1830.-1849.) i Ignjata (1834.-1892.). Ivan je, javivši se u dobrovoljnu vojnu službu, poslan u Padovu gdje je umro od tifusa.

kupnjom knjiga dovukavši desetak sanduka knjiga¹² te je otvorena prva brodska knjižara i utemeljena i obiteljska knjižnica. S vremenom su u nju kupnjom i darovanjem stizali novi naslovi, a njezin značajan dio čine knjige koje su prevodili, pisali i objavljivali članovi obitelji Brli, kao i knjige, časopisi i novine u kojima su objavljivani njihovi tekstovi. Kao veliki ljubitelj knjiga Ignjat Alojzije je prijateljevao i dopisivao se s mnogim uglednim književnim djelatnicima svoga vremena. Istaknuo se i kao pisac, jezikoslovac¹³, povjesničar, kroničar, izdavač¹⁴, prevoditelj. Preveo je nekoliko latinskih i njemačkih igrokaza, dramatisirao i pripremao tekstove. Sakupljao je usmeno narodno stvaralaštvo i druge spise te ih oko 1838. dodao pod naslovom *Kronika grada Broda*¹⁵ u postojeću zbirku. Iz te zbirke je poslije nastala knjiga njegovog mlađeg sina Ignjata Brlija *Uspomene na stari Brod*. Od posebnog su povijesnoga značaja njegova pisma sinu Andriji Torkvatu, pisana kroz posljednja dva desetljeća njegova života. Korespondencija se vodila na latinskom, njemačkom i hrvatskom jeziku. U pismima, osim savjeta sinu, iznosi i razmišljanja o političkim, kulturnim i društvenim zbivanjima svoga vremena i znamenitim suvremenikima te su pisma koristan izvor za upoznavanje hrvatske povijesti 19. st. Ostavština Ignjata Alojzija Brlija uključuje i njegovu glazbenu zbirku. Riječ je o zbirci napjeva i popijevki iz prve polovice 19. st. To su najstariji notni zapisi vokalne i instrumentalne folklorne glazbe u Slavoniji.¹⁶ Car Franjo Josip ga je odlikovao medaljom za literarne zasluge.

Najdragocjeniju dokumentaciju za hrvatsku povijest u Arhivu obitelji Brli ostavio je Andrija Torkvat Brli (1826.-1868.) budući da je bio, kako je već rečeno, aktivan sudionik svih važnih političkih zbivanja u Habsburškoj Monarhiji. Zahvaljujući političkim ulogama i funkcijama koje je obnašao ostvaruje prijateljstva i poznanstva s gotovo svim značajnim osobama hrvatskog kulturno-političkog života, ali i na međunarodnoj pozornici s važnim osobama europske politike te njegova korespondencija iz tih veza čini najvažniji dio Arhiva. Osim što je slijedio obiteljsku tradiciju skupljanja knjiga, bio je i otkupljivač ostavština me

¹² Ivana Brli Mažurani, Andrija Torkvat Brli (Uvod k rukoveti pisama iz Arhiva Brlijevog 1848.-1852.) u: I.B. Mažurani, *Iz Arhiva obitelji Brli u Brodu na Savi (Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848.-1852.)*, Zagreb, 1934., str. 13.

¹³ Napisao je *Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa etc., dan von den Illyrien in Banat und Ungarn gesprochen wird*. Bila je to prva sustavna hrvatska gramatika na njemačkom jeziku, namijenjena Nijemcima koji su željeli učiti hrvatski jezik. To njegovo najvažnije djelo doživjelo je tri izdanja, objavljena je u Budimu 1833., u Zagrebu 1842. i 1850.

¹⁴ Izdavao je *Ilirski kalendar* od 1836. do svoje smrti 1855. i u njemu tiskao etnografsku građu u Broda i okolice te svoje radove.

¹⁵ Jedina kronika gradskog života jer je u brodskom Magistratu 1859. izgorjela cjelokupna arhivska građa. Budući da je Ignjat Alojzije Brli dobar dio te građe prepisao, njegove bilješke su među najvažnijim izvorima za brodsku povijest.

¹⁶ Usp. Vladimir Rem, Uz neobilježene obljetnice jedne književne dinastije. Za znanstveni skup o Brliima u: *Vijenac*, 24.3.2011., 445, Matica hrvatska, Zagreb.

kojima je i ona Stjepana Marjanovića, suradnika Gajeve *Danice*. Andrija Torkvat je donekle sredio svoje i o sve spise no, budući da je umro mlad, njegov brat Ignjat Brlić¹⁷ (1834.-1892.) nastavio je taj posao. Prema naputku biskupa Josipa Jurja Strossmayera da o čuva uspomenu na brata i oca za narod, Ignjat sređuje o čevu dokumentaciju i objavljuje *Uspomene na stari Brod* u pet svezaka, prve tri u Brodu na Savi 1885., a posljednje dvije u Čakovu 1888.

*Molim Vas, Naco, što god o njemu i o pokojnom ocu Vašem znate, pobilježite i život jim opišite. Ako se to danas i ne bude iskalo, iskaće se u svoje vrijeme i biti vele poučno za narod, a za pokojnike vrlo pohvalno. I Vi, moj dragi Naco, vodite diurnal u kome sve i najmanje Vaše događaje bilježite.*¹⁸

Svoj doprinos obogaćivanju građe dala je i Marija Agata Brlić (1824.-1897.), udana Amruš, kćer Ignjata Alojzija Brlića. Ona je pod imenom Jagoda Brlićeva objavljivala lirске i domoljubne pjesme u ilirskim književnim krugovima, u *Danici* i *Kolu*. Neke je pjesme August Šenoa 1873. uvrstio u svoju antologiju *Vienac izabranih pjesama*.

Vatroslav Brlić (1862.-1923.), sin Andrije Torkvata Brlića, završio je studij prava. U Brodu na Savi je 1892. otvorio odvjetnički ured i oženio se Ivanom Mažuranićem. Vatroslav je bio aktivni sudionik političkog života Hrvatske krajem 19. i početkom 20. st.¹⁹ Njegova korespondencija ima važnost za političku povijest Hrvatske. To je bilo vrijeme maarskog bana Khuena Hedervarya kad je dom Brlićevih bio žarište nacionalnih stremljenja hrvatskog naroda za obaranje omrznutog Khuena²⁰ i kandidature Vatroslava Brlića za poslanika u Zagrebu i Budimpešti. S obzirom da je Vatroslav u potpunosti bio zaokupljen političkom djelatnošću, u čuvanju i daljnjem sređivanju sakupljenih spisa pomagala mu je supruga Ivana.

Dolaskom u Brod na Savi, Ivana je, odrastajući u intelektualno poticajnoj sredini, u koju i Brlićevih uz bogatu kulturnu i nacionalno-političku tradiciju obitelji našla plodno tlo za svoj kulturni i bogati književni rad. I sama je zapisala:

¹⁷ Ignjat Brlić je doktorirao pravo u Beču. Od 1867. obnašao je dužnost tajnika Stola sedmorice u Zagrebu. Imao je istaknutu ulogu u političkom životu Hrvatske, izabran je u Hrvatski sabor te u kraljevinski odbor koji je trebao ugovoriti Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868., No postaje žestoki protivnik Nagodbe te je 1870. otpušten iz državne službe i od tad je živio u Brodu kao odvjetnik.

¹⁸ Pismo biskupa Strossmayera od 11. siječnja 1878. u: I. B. Mažuranić, *Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi (Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848.-1852.)*, Zagreb, 1934., str. 3.

¹⁹ Vatroslav Brlić je bio zastupnik u Hrvatskom saboru i zastupnik Hrvatske na zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru u Budimpešti, predsjednik Narodnog vijeća u Brodu na Savi, pokretača listova *Posavska Hrvatska* (1894.), *Materinska rieka* (1907.) i *Brodске novine* (1919.)

²⁰ U koju i su se tako okupljali biskup Strossmayer, Fran Folnegović, Frano Supilo i dr. Letci protiv bana i maarsizacije skrivali su se u figurama vrtnih patuljaka, a noću se raznosili po gradu. Ivana se aktivno uključila u politički rad supruga i pomagala mu u borbi protiv Khuena Héderváryja za što je dobila priznanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

(...) došla sam u stari dom obitelji Brli i sve odaje koliki su interes i ljubavi te obitelji gojili za umjetnost i književnost, za svaki patriotski i lijepi pokret. Majka mog supruga, Franjka rođena pl. Daubachy (spominje se u knjižnici Ivana Kukuljevića a Südslawische Künstler) bila je slikarica finog i ukusnog kista, te je ostavila svoj dom okružen mnogobrojnim uresom, akvarelima, crtežima i uljenim slikama. Uređena obilna knjižnica sabrana Ignjatom Alojzijem Brlićem, zatim njegovim sinovima Andrijom Torkvatom i Ignjatom, koju sam zatekla, sastoji se iz djela svijeta jezika - a uz to iz rukopisne zbirke, a ponajprije iz zbirke korespondencije od god. 1726.-1860. Ta zbirka sadržava do tisuću pisama, među njima su listovi gotovo svijeta istaknutih ličnosti našeg javnog života, od sto godina amo. Kolika obilna hrana za moja literarna nagru! ²¹

S vremenom ta ugledna predstavница obitelji Brlić stječe visoku razinu priznanja književne javnosti i meunarodnu slavu.

Veliko je njeno značenje za historijat Arhiva Brlić. Njenim ulaskom u obitelj Brlić, osjećaj očuvanja obiteljske baštine i tradicije još je izrazitije osnažen. Uočavajući i dokumentarnu vrijednost Arhiva i baštine obitelji Brlić, Ivana Brlić Mažuranić se, pored književne djelatnosti i stvaranja osobne zbirke knjiga, dala na sustavno sređivanje postojećeg grafičkog koju je zatekla i njeno publiciranje te je postavila temelje današnjeg Obiteljskog arhiva. Pokrenula je seriju članaka u *Obzoru* objavljujući i dijelove grafičkog Arhiva koji su potom 1934. i 1935. pretiskani u posebne knjige *Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi, sv. I-III*. Prvi svezak je *Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848.-1852.*, a u drugom i trećem svezku je objavila *Ulomke dnevnika Andrije Torkvata Brlića iz 1848.-1849.* u uvjerenju da su oni vrlo značajni za hrvatsku povijest. Obogatila je i knjižni fundus jer su tu uvrštene knjige koje je donijela udajom iz knjižnice Mažuranić. Od 1928. Brlić i su vlasnici još triju knjižnica jer je Ivana naslijedila Mažuranićevu, Demetrovu²² i Kušlanovu knjižnicu.

Nakon smrti Ivane Brlić Mažuranić 1938. obiteljski arhiv je prešao u vlasništvo sina brata Ivana Brlić²³, no stvarnu je brigu o arhivu vodila Ivanina kćer Zdenka, udana Benčević. Jedno vrijeme je tu dužnost vršila njena sestra Neda Brlić, udana Mohaček. No nakon njene smrti brigu je ponovno preuzela sestra Zdenka. Osobito je značajan njihov doprinos očuvanju tog obiteljskog bogatstva.

Dr. Ivan Brlić (1894.-1977.) je imao velike zasluge za očuvanje i sređivanje grafičkog Arhiva. Pisao je o Brlićima i Mažuranićima te uređivao Ivaninu književnu baštinu. Uredio je korespondenciju svoje majke, književne kritike i prikaze njezinih radova te članke objavljene

²¹ I. B. Mažuranić, *Autobiografija* u: Vinko Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997., str. 525. Ivana je svoju autobiografiju napisala 1916., a prvi put je objavljena u *Hrvatskoj reviji*, 1930.

²² Ivanina baka Aleksandra, supruga bana Mažuranića, bila je sestra Dimitrija Demetra.

²³ Ivan Brlić je bio pravnik, publicist, književnik i urednik časopisa *Liga naroda* u Ženevi.

o njezinom životu i radu i prepisao ih u osam svezaka pod radnim naslovom *Rukopisna zbirka materijala o životu i radu Ivane Brli Mažurani* u razdoblju od 1940.-1965. te popratio opširnim predgovorima. Objavio je djelo *Ignjat Alojzije Brli : Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836.-1855., I. i II., 1942.-1943.*, omogućio je objavljivanje IV. knjige *Iz Arhiva obitelji Brli u Brodu na Savi* na prvu godišnjicu smrti Ivane Brli Mažurani, napisao je članak *O postanku i značenju Arhiva obitelji Brli*, 1943.

Zdenka Brli (1899.-1984.) je bila prva kustosica cijele zbirke i Knjižnice Brli. Nakon njene smrti Arhiv obitelji Brli se više ne razvija te prelazi u vlasništvo njezinog brata Viktora Ružića, sina sestre Nade. Arhivu je kasnije pridodano samo nekoliko dokumenata o rodoslovlju obitelji.

Neda Brli (1917.-1973.) je najmlađa Ivanina kćer. Uredila je obiteljsku knjižnicu u i Knjižnicu otvorila za javnost. Upravo je ona 1970. pokrenula dječju književnu i kulturnu manifestaciju *U svijetu bajki Ivane Brli Mažurani* u Slavonskom Brodu. Prvotno su sudjelovali brodske osnovnoškolci, a potom se sve manifestacija prometnula u događanja u kojima sudjeluju djeca i mladi iz cijele Hrvatske.

Za ostanak Arhiva u Slavonskom Brodu i što je ostao cjelina s knjižnicom i umjetnički dijelom zbirke uvelike je zaslužna obitelj Ružić koja je nakon smrti Zdenke Benčević postala vlasnik Arhiva.²⁴

2.3. Vrijednost Arhiva

Arhiv obitelji Brli je dragocjen izvor za različit područja života vremena tijekom kojeg su ga stvarale generacije obitelji Brli kroz tri stoljeća. Sadrži građu koja je nastala u razdoblju 1730.-2000. i koja je svojom vrijednošću daleko nadmašila lokalnu razinu. Temeljitije građe i njen najdragocjeniji dio je bogata korespondencija. Ona je podijeljena na dvije skupine. Prvu čini korespondencija među članovima obitelji. Svojom vrijednošću se isti u pisma Ignjata Alojzija Brlića sinovima Andriji Torkvatu i Ignjatu te korespondencija Andrije Torkvata s bratom Ignjatom. Drugu skupinu čini prepiska članova obitelji s osobama izvan obitelji koja je izuzetno brojna. Sačuvano je oko 3000 pisama ponajviše Ignjatu Alojziju,

²⁴ Danas su Arhiv i Zbirka pod skrbi dr. sc. Mate Artukovića kojega je za to ovlastila upravo obitelj Ružić. Fond Arhiva je 2002. mikrofilmiran i u tom je obliku dostupan javnosti u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu, Arhivu obitelji Brli i u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Građa je nakon mikrofilmiranja vraćena u Hrvatski institut za povijest - Podružnicu za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.

Andriji Torkvatu i Ignjatu Brli u. S obzirom na značajnu društvenu, političku, književnu i kulturnu ulogu članova obitelji Brli, ne samo u Brodu nego i šire, Arhiv od najranijih dana sadržava bogatu korespondenciju s uglednicima iz političkog, kulturnog, prosvjetnog, vjerskog i vojnog života onodobne Monarhije, od Hrvatske, Austrije, Maarske do Srbije i Bosne te nema niti jedne ličnosti koja je igrala važniju ulogu na književnom, kulturnom ili političkom polju u 19. st. u Hrvatskoj a da nije zastupljena bar s jednim pismom u ovom arhivu.²⁵

Posebno je bogata ostavština Andrije Torkvata Brli a, prvenstveno njegova korespondencija. Obiteljska pisma, bogata korespondencija koja je ostala iza njegovih prijateljstava i poznanstava s najznačajnijim ljudima tog vremena, *Dnevnik*, kojeg je vodio od 1844.-1857., predstavljaju prvorazredne povijesne izvore. Andrija je sve zapisivao i o svim najutjecajnijim ljudima tadašnje političke scene. S obzirom da je bio i sudionik svih važnijih događaja na političkoj sceni Habsburške Monarhije, dokumentacija koju je ostavio iza sebe od izuzetne je vrijednosti za povijesna istraživanja. Njegov *Dnevnik* važan je napose za povijest Hrvatske 1848., jer je kao Jelačićev tajnik i izaslanik imao uvid u gotovo sva bitna zbivanja. A o vrijednosti prepiske svjedoče samo neka od najvažnijih imena osoba s kojima je bio u korespondenciji: biskup Strossmayer, biskup Haulik, ban Josip Jelačić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Vatroslav Lisinski, Bogoslav Šulek, Matija Mesić, Ante Starčević, Petar Preradović, Vjekoslav Babukić, Franjo Rački, knez L. Czartoryski, Robert Cyprien, Vuk Stefanović Karadžić, Jovan Jovanović Zmaj, Antonije Orešković, fra Grga Martić, Josip Stadler, Ambroz Vraniczany, Janko Drašković, Matija Mrazović, Gjuro Pilar, Milan Amruš, Mirko Bogović, Tomo Skalica...

Bogatstvu i vrijednosti Arhiva je pridonijela i Ivana Brli Mažuranić posebno sa svojom bogatom korespondencijom s roditeljima, suprugom i djecom, literarnom korespondencijom vezanom za objavljivanje i prijevode njenih djela, rukopisnom književnom ostavštinom (sačuvani su uglavnom svi rukopisi njenih djela).

Sva sačuvana građa predstavlja koristan izvor informacija za društvenu, političku, gospodarsku, kulturnu, prosvjetnu, vjersku povijest. Otkriva mentalitet vremena, daje opsežan i vjeran prikaz građanstva u Hrvata kroz gotovo dva stoljeća a kao i prikaz razvoja političke i kulturne misli. Razgovori Brlićevih s njihovim suvremenicima ne vode nas samo u sve kulturne, političke i društvene prilike u Hrvatskoj, nego i u sva ona kretanja koja su u tom razdoblju potresla Europu.

²⁵ Dr. Franjo Bužar, Arhiv i knjižnica obitelji Brli u Brodu na Savi, u: I. B. Mažuranić, *Iz Arhiva obitelji Brli u Brodu na Savi (Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848.-1852.)*, Zagreb, 1934., str. 35.

3. Andrija Torkvat Brlić

3.1. Životni put raznovrsnim talentima nadarenoga, ali buntovnog i osuđenog, strašnog i zanosima obilježenog Brlića.

Andrija Torkvat Brlić središnja je ličnost obitelji Brlić u kojoj talent obitelji i interes za intelektualni rad i napredak doživljava svoju snažnu kulminaciju. Rođen je 15. svibnja 1826. u Brodu od majke Katarine, iz vukovarske obitelji Benko, i oca Ignjata Alojzija Brlića. Otac mu je već u ranoj djetelji dobio usadio ljubav prema knjizi. I sam je, godinama poslije, u jednom od pisama svome sinu pisati: [...] je li u mojoj kući moguće djetetu nedati knjigah, koje su po svojoj kući i u svima budžacima po kući razasute? ²⁶ Prepoznavši kod sina brojne talente, uvijek ga je poticao i ohrabrivao u stjecanju različitih znanja i sposobnosti i na usavršavanje: Bog ti je dao talent, upotrijebi ga sada, dok je još vremena, da se svidiš Bogu, roditeljima i domovini i pokazavši se u budućnosti zahvalan, da im budeš od koristi. ²⁷ Upravo zahvaljujući očevoj shvaćanju potrebe i vrijednosti obrazovanja i njegovoj brizi za intelektualnim rastom članova obitelji, Andrija Torkvat se školovao u tada ponajboljim školskim ustanovama. Stekao je zavidno obrazovanje tako da je vladao gotovo svim europskim jezicima, i uz to latinskim i grčkim. Završivši osnovno obrazovanje u Brodu, upisao se u nižu gimnaziju u Vinkovcima (1837./41.) iz koje je izašao kao najbolji u redu svoje generacije. Već od tada počinje korespondencija na latinskom, njemačkom i hrvatskom izmeću njega i oca, a Andrija je kao djetle već u toj ranoj dobi sačuvao sva očeva pisma. Dvogodišnju višu gimnaziju završio je u Zagrebu (1841./43.). Tu je kao šestnaestogodišnjak ostvario poznanstva s prvacima hrvatskog narodnog preporoda i istaknutim intelektualcima tadašnjega hrvatskog javnog života s kojima je surađivao njegov otac, sa Šulekom, Demetrom, Kukuljevićem, Babukićem, Strossmayerom, otprilike u njim prijateljem obitelji Brlić. Upoznaje se i zanosi idejama hrvatskog narodnog preporoda koje snažno utječu na njega. Njegov karakter i zanos slavenskim idealizmom dobro se oslikava iz pisma koje mu je u ožujku 1842. uputio otac Ignjat Alojzije u kojem ga upozorava i poziva na razboritost.

"Dobro ja znam da su Mađari naši progonitelji, da nam jezik i narodnost oteti nastoje - zato jim se imamo otprijeti i braniti se i nogama i rukama, s pameću i krepošću - ali sve razborito, i kad je čemu

²⁶ Ignjat Alojzije Brlić, *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836-1855*, knj. I., Zagreb, 1942., str. 127. i 128.

²⁷ Isto, str. 29.

*doba, tiho mirno, pritajeno. Ali tako ludovat mogu samo budale i vitrogonje; ti znaš da sam te ja u Zagreb dao, da postaneš Ilir, da ti se ljubav k rodu i narodnosti u mlado srce usije i danas sutra razboriti plod donese; nije pako moja želja i volja da ti fanatikus postaneš i svrhu tog pamet izgubiš i mene potom ovako žalostiš i vrije aš. [...] Gledaj ti sve s pame u nadhitit, pak ti nije potreba budalit, pametni ljudi misle, i nahode si malih duhovah (kao što si ti sada) i s njima, kao s' kakvim oru em, rade što im volja. Tvoj otac ho e i želi da budeš upravitelj a ne oru e."*²⁸

Tada nastaje i prvi ozbiljniji sukob s ocem budu i da je otac nepopustljivo od njega zahtijevao da u i ma arski jezik²⁹ emu se Andrija, s druge strane, jednako uporno i žestoko opirao i ljutio oca. Naposljetku je Andrija popustio ocu i pristao u iti ma arski.

U duhu obiteljske tradicije književnog djelovanja Andrija Torkvat je ve kao šesnaestogodišnjak objavio svoju prvu pjesmu *Pozdrav Danici*³⁰ u *Danici ilirskoj*, 1842. Nastavio je pisati uglavnom domoljubnu i ljubavnu liriku. Bavio se i prevoditeljskim radom. U *Zori dalmatinskoj* je objavio prijevod odlomka iz Homerove *Ilijade* što je prvi prijevod nekog Homerovog teksta na hrvatski jezik. Kao iznimno talentiranog gimnazijalca biskup Haulik ga je 1843. poslao u Be na studij teologije kojeg završava u 21. godini, 1847. No budu i da zbog mladosti nije mogao biti zare en, biskup ga šalje na doktorat iz teologije a pristaje mu financirati i doktorat iz filozofije nakon što položi doktorat iz teologije. Na studiju u Be u širi svoj krug zanimanja, u i jezike koje još nije znao, bavi se glazbom, prati hrvatski i europski politi ki tisak. Zahvaljuju i o evim vezama u Be u stupa u kontakt s vode im slavenskim intelektualcima te sve više ja a njegov interes za politiku i postaje vateni Ilir . Otac ga stoga i za boravka u Be u ne prestaje opominjati i koriti zbog njegove naglosti i vatrenog temperamenta.³¹ U Be u se je Andrija Torkvat našao u vrtlogu politi kih doga anja što je ostavilo snažan dojam na njega i usmjerilo ga u svjetovne vode.

Nakon burnih 1848. i 1849. vratio se u Zagreb i posvetio književnosti zamjenivši tako politi ku aktivnost djelovanjem u kulturi. Imenovan je tajnikom *Matice ilirske* (1850.-1851.) i *Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine* (1851.). U svojstvu Mati inog tajnika

²⁸ Isto, str. 43. i 44.

²⁹ *Što se madžarskog jezika ti e: h o u, z a h t i v a m i z a p o v i d a m, kao otac sinu, pod etvrtu Božju zapovid, da g a p u b l i c e u i š i dobru iz njega Klasifikatiu dobiješ. Zašto to zahtivam, kazat u ti kad budeš pametan, sad s tobom o tom razgovarat ne u, jer si budala. Što se ti e Direktora, koga si maloumno oblagao, kaži mu da ho eš magjarski da u i š, tud ti nema zamire.* Isto, str. 44.

³⁰ U pismu iz velja e 1842. piše sinu o maj inom veselju i ponosu povodom objavljivanja njegove pjesme [...] *Materi nema ve eg veselja nego sada u Danicu zagledat, dakle joj još koje veselje u ini, al takia 2-3 Exemplara pošalji da se može hvaliti. [...] Mati te imenuje: sunašce moje žarko! Golube moj sladki! Hrano moja lipa! U s.w. jer si joj u Danici veselje u inio .* Isto, str. 41. i 42.

³¹ U listopadu 1843. piše sinu: *Okani se vatrenog Iliriznusa i Slavizmusa, sve lagano, dalje se dolazi.* Isto, str. 64. U pismu iz studenog 1843.: *Takodjer te opominjem, da budu u ugarskom Institutu, Magjare s' mirom ostaviš, ne znaš bo odkuda te guja ujisti može. Ljubi tvoju domovinu domorodce i domorodni jezik - al se okani vatrenosti, i nagle i žestoke Iliromanije, jer to k' dobru ne vodi.* Isto, str. 68.

uredio je i objavio osmi svezak časopisa *Kolo* i za tisak pripremio djela Ignjata Tur evi a *Usdasi Mandalijene Pokornice* i *Saltijer slavinski* te *Kristijadu* Junija Palmoti a. Krajem 1851. na poziv biskupa Strossmayera odlazi u akovo biti provizor vlastelinstva biskupije u akovu i biskupov tajnik. No 1853., zbog nezadovoljstva odnosima na vlastelinstvu, prvenstveno s biskupovim ocem, ali i zbog nedostatka vremena za književni i znanstveni rad, napušta akovo i biskupa. Odlazi u Be na studij prava tijekom kojeg objavljuje i tri knjige. Poput oca, naslijedivši od njega dar i zanimanje za jezikoslovne teme, napisao je hrvatsku gramatiku na njema kom jeziku *Grammatik der Ilyirischen Sprache wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist*. Tiskana je u Be u 1854. Objavio je i dvije zbirke izvora o srpskoj povijesti što isto svjedo i o tomu da je Andrija cijenio srpski narod i predvi ao mu svijetlu budućnost, štoviše središnju ulogu u oslobo anju slavenskih sunarodnjaka od turske vlasti. Nakon završetka studija 1857. vratio se je u rodni Brod gdje je otvorio odvjetni ki ured te se je posvetio i istraživanju povijesti hrvatskog i drugih južnoslavenskih naroda. Poslije o eve smrti preuzima obiteljske poslove, s njima i suradnju s bosanskim franjevcima. U listopadu 1861. se oženio slikaricom i plemkinjom Fanikom Daubachy³² koja mu je rodila k er Tugomilu i dva sina, Vatroslava i Dobroslava. Umro je u rodnom gradu u svibnju 1868. u 42. godini života.

3.2. Politi ke i diplomatske aktivnosti. Veza s Ilijom Garašaninom, ministrom unutarnjih poslova kneževine Srbije.

U Be u je u ožujku 1848. izbila revolucija te uvelike promijenila smjer Andrijinog života. Napustio je sve eni ki poziv i uklju io se u politički život te revolucionarne 1848./49. Dane pobune provodio je na ulicama Be a s kolegama i prijateljima. Sveslavenski i revolucionarni zanos u lipnju ga je odveo u Prag na Slavenski kongres. U praškoj pobuni koja je uslijedila nakon što je vojnom silom rastjeran Slavenski kongres, Andrija se borio na barikadama na strani čeških prosvjednika. Nakon što je pobuna slomljena, napustio je Prag i sklonio se natrag u Be . Agitirao je me u narodom za pomo Slovaca u borbi protiv Ma ara te se i sam u rujnu pridružio slova kom ustanku, a potom i vojsci bana Jela i a. Kao banov izaslanik organizirao je njegov susret s vo ama češkog nacionalnog pokreta s kojima

³² Njihovo poznanstvo datira još od 1849. kada ih je, nakon Andrijinih političkih misija po Europi i povratka ku i, upoznao Ivan Kukuljevi Šakcinski.

su dogovorili eško-južnoslavensku suradnju oko preure enja Habšburške Monarhije. Po etkom prosinca 1849. Andrija je otišao u Pariz kao Jela i ev izaslanik.³³ Nastoje i uvjeriti u potrebu federalisti kog preure enja Monarhije intenzivno je komunicirao s Czartoryskim i ostalim istaknutim pripadnicima kruga oko Hotela Lambert, sa Cyprienom Robertom i francuskim slavenofilima, ma arskim emigrantima. Uspostavio je kontakte u diplomatskim krugovima: primili su ga predsjednik Francuske Republike Louis Napoleon, ministar vanjskih poslova, papinski nuncij, turski poslanik. No Brli eva je misija kasnije skrenula u protuaustrijskom pravcu. Kontakti s poljskom emigracijom i nove politi ke okolnosti prvenstveno centralisti a politika austrijske vlade doveli su do promjena Andrijinih politi kih stavova, pa sada prihva a koncepciju Hotela Lambert o potrebi pomirenja Hrvata i Ma ara. Budu i da misija u Parizu nije urodila željenim plodom i da hrvatski politi ki imbenici koji su financirali Andrijin put nisu bili zadovoljni njegovom djelatnoš u u Parizu, pozvan je da se vrati natrag. Nakon sloma revolucije i uspostave Bachovog apsolutizma, Andrija je bio pod stalnom policijskom paskom.

Nakon Bachovog apsolutizma Andrija Torkvat se ponovno uklju io u politi ke aktivnosti. Izabran je za zastupnika Vojne krajine u Hrvatskom saboru 1861. te je predvodio deputaciju krajiških zastupnika u Be u bezuspješno traživši od cara sjedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Radio je i na ujedinjenju južnoslavenskih naroda te je ušao u tajnu beogradsku organizaciju Propaganda aktivno sudjeluju i u Garašaninovoj³⁴ politici na prostoru turske Bosne i u Hrvatskoj. Andrijini kontakti s Garašaniom datiraju još s kraja 40-ih, kada je nakon poziva da se vrati iz Pariza natrag u Zagreb, Garašaninu poslao pet pisama

³³ Poljska emigracija, okupljena oko kneza Adama Czartoryskog sa sjedištem u hotelu Lambert u Parizu, nastojala je preko svojih agenata pridobiti vo e južnih Slavena i Ma ara za kompromis i zajedni ku borbu protiv Austrije. Jela i je, znaju i da djeluju uz potporu francuske vlade, kao posebnog emisara u Pariz poslao Andriju Torkvata koji je znao poljski, a bio je i povezan sa simpatizerima Hotela Lambert iz redova studenata u Be u. Zadatak mu je bio, u granicama odanosti prema Austriji, predstaviti Jela i eva stajališta francuskoj vladi i poljskim emigrantima, raditi na suzbijanju ma arske protuhrvatske propagande i nagovoriti poljsku emigraciju da napusti svoje ma arofilstvo i prihvati ideju jedinstvene, federativne i antiruske usmjerene Austrije. Dr. Rudolf Maixner, *Andrija Torkvat Brli emisar bana Jela i a u Francuskoj, Iz Arhiva obitelji Brli u Brodu na Savi*, sv. IV., Zagreb, 1939., str. 10. i 11. Drugu Brli evu misiju u Parizu financirao je biskup Strossmayer, o tome v. Piotr urek, *Poljska i Poljaci u životu Josipa Jurja Strossmayera*, Tiskara Rotim i Market, Slavonski Brod, 2008.

³⁴ Ilija Garašanin (1812.-1874.), srpski politi ar, autor velikosrpskog programskog spisa *Na ertanije* (1844.), Poslije odlaska kneza Miloša iz Srbije (1839.) napušta državnu službu. Dolaskom Aleksandra Kara or evi a na vlast Garašanin opet stupa na politi ku pozornicu. Devet godina se nalazio na elu ministarstva unutarnjih poslova (1843.-1852.), a potom je kratko vrijeme obnašao dužnost predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova (1852.-1853.). Otpušten je pod snažnim pritiscima Rusije zbog okretanja prema Francuskoj i veza s antiruski raspoloženom poljskom emigracijom te se nekoliko godina nalazio izvan politi kog života. Po etkom 1858. vra en je na položaj ministra unutarnjih poslova. Iste godine organizirao je Svetoandrejsku skupštinu na kojoj je zba en knez Aleksandar i dinastija Kara or evi te postavljena konkurentska dinastija Obrenovi , a za kneza Miloš Obrenovi . Na poziv kneza Mihaila 1861. Garašanin postaje predsjednik Vlade i ministar vanjskih poslova. Na toj dužnosti ostaje do studenog 1867. kada je otpušten iz službe.

ponudivši mu svoje političke obavještajne usluge.³⁵ Garašanin je u to vrijeme ustrojio tajnu mrežu agenata u slavenskim krajevima pod turskom vlašću s ciljem oslobođenja od Turske i pripajanja Srbiji. Iako tada suradnja nije bila realizirana, ostala je Andrijina trajna naklonost prema srpskoj vladi i narodu te sada postaje veza hrvatskih narodnjaka sa srpskom vladom Ilije Garašanina preko agenta Antonija Oreškovića. Kao agent Propagande, jedan od najaktivnijih saradnika Srbije među Hrvatima na širenju revolucionarne propagande i podizanju ustanka³⁶, taj stari saradnik iz Slavenskog Broda dobijao je od Garašanina poverljive političke zadatke u Hrvatskoj.³⁷ Korespondencija s Antonijem Oreškovićem pokazuje da je Andrija Torkvat bio uključen u političke planove Strossmayera i Garašanina kojima je krajnji cilj bio stvaranje jugoslavenske države zajedno sa Srbijom od područja koja su tada bila pod austrijskom i turskom upravom.

³⁵ Dr. Rudolf Maixner, n.dj., str. 40.

³⁶ Vasilije Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860-1873*, Narodna knjiga, Beograd, 1983., str. 235.

³⁷ Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, n.dj., str. 361. bilj. 172.

4. Antonije Oreškovi

Antonije Oreškovi rođen je u Dvoru na Uni 7. siječnja 1829., a umro je u Beogradu 14. prosinca 1906. godine. Nakon završetka vojne akademije u Wiener Neustadtu 1847., ostao je u austrijskoj vojsci, u službi u Vojnoj krajini, do 1862. s činom kapetana. Od 1857. razvio je tajnu akciju među granarima za pomaganje ustaničkih pokreta u Bosni. Od 1858. održavao je tajnu vezu s Ilijom Garašaninom. Nekoliko mjeseci uoči turskog bombardiranja Beograda 1862. započeo je tješnju suradnju sa srpskom vladom. Namjeravao je, na poziv Garašanina, početkom lipnja 1862. napustiti vojnu službu podnoseći ostavku, no, prokazan austrijskim vlastima, morao je već u travnju prebjeci u Srbiju. Na poziv kneza Mihaila Obrenovića³⁸ da svojim bogatim vojnim iskustvom pripremi Srbiju za oslobodilačke ratove i da pomogne da Srbija postane centar i predstavnik Jugoslovenstva³⁹, stupio je odmah u srpsku vojsku u kojoj je napredovao do čina pukovnika. Aktivno je radio na pridobivanju austrijskih činika za prelazak u Srbiju. Organizirao je vrbovanja granara i njihovo prebacivanje u Srbiju. U većim gradovima Vojne krajine stvoreni su tajni odbori za vrbovanje od kojih se po važnosti isticao onaj u Karlovcu koji je uspio i prokrijumčariti oružje i municiju za Srbiju.⁴⁰ Orešković je dodijeljen Garašaninu za specijalne vojne i političke poslove, bio je njegov glavni operativac i realizator vojnoobavještajnih aktivnosti. Koristio ga je za povjerljive poslove osobito u Hrvatskoj, Vojnoj krajini i Bosni, a preko njega je početkom 1863. išla i Garašaninova veza s mađarskom emigracijom. Naime, održavanje tajne veze s mađarskom emigracijom mu je povjereno kako ne bi došlo do kompromitacije srpske vlade. Oreškovićev zadatak je bio da nastavi rad s mrežom agenata u Vojnoj krajini i u Hrvatskoj te da vrši pripreme za buduću akciju u Bosni za koju se čekalo na povoljne međunarodne prilike. Tu Oreškovićevu tajnu mrežu agenata je neko vrijeme financirala i Italija osiguravajući si saveznike u slučaju rata s Austrijom.⁴¹ U svom diplomatskom radu, Orešković je bio u kontaktu s brojnim političarima i diplomatima među kojima se isti u Otto

³⁸ Mihailo Obrenović (1823.-1868.), srpski knez u dva navrata, 1839.-1842. i 1860.-1868. Boravio je u emigraciji od 1842. do 1858., najviše u Beču. U Srbiju se vratio početkom 1859., zajedno s knezom Milošem a na prijestolje je stupio nakon Miloševe smrti 1860. Ubijen je u atentatu u lipnju 1868.

³⁹ Antonije Orešković, *Malo više svetlosti povodom brošure Knjaz Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda*, Beograd, 1895., str. 29.

⁴⁰ Više o tajnim odborima i članovima vidi u: Vojislav Vučković, *Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici*, Zbornik Matice srpske, 9, Novi Sad, 1954., str. 8.

⁴¹ Orešković je uspio uvjeriti talijansku stranu u presudnu ulogu Vojne krajine u tom sukobu. Tražio je od Italije novana sredstva za održavanje jake organizacije koja će mu omogućiti da spriječi odlazak granara na talijanski front. U rujnu 1864. izradio je za Italiju *Memoar* o ulozi Vojne krajine u ratu između Italije i Austrije. Predlagao je da se istovremeno i u Ugarskoj i u Vojnoj krajini podigne ustanak, a da potom u ratu uđe i Italija. Usp. V. Krestić, n.dj., str. 237. i 238.

von Bismarck, Giuseppe Garibaldi, Napoleon III, Gyula Andrássy, István Türr, Camillo Benso di Cavour, Benjamin Kallay i dr. stekavši tako prijatelje koji su mu, kako sam kaže, pomagali da jugoslovenskoj misli pribavim pobjedu, samo da bi tom pobjedom lakše došla do pobjede i ideja kojoj su oni služili.⁴²

Ponesen jugoslavenskom idejom, Oreškovi je težio stvaranju samostalne države koja bi pod imenom Jugoslovenska Kraljevina obuhvatala sve Srbe i Hrvate, i to ne samo austrijske nego i one turske carevine.⁴³ No da Srbi i Hrvati ne budu jedno, staraju se, smatra Oreškovi, pla eni truba i koji pod firmom žarkog rodoljublja po notama pruženim iz Be a ili Pešte trube melodije koje laskaju plemenskoj sujeti. Dogod su zvuci tih truba a kadri da nadraže naše ose aje, badava e ih razbor žigosati kao pakla mamce, koji smeraju da nas održe u ropstvu.⁴⁴ A na osloba anju slavenskih plemena od ropstva požrtvovno je radila Rusija⁴⁵ i kad Slaveni shvate da protiv sile ujedinjene nemštine ne mogu ostvariti svoje plemenske snove, oni e [...] tražiti svoje spasenje u zagrljaju i naru ju ruskom.⁴⁶ Oreškovi Srbiju vidi kao jugoslavenski Pijemont, kao što geografski stoji u centru Jugoslovenstva treba da bude i centar jugoslovenskih težnji.⁴⁷ Prva etapa u stvaranju te nezavisne jugoslavenske države trebalo je biti izazivanje ustanka u Bosni i njeno osloba anje ispod turske vlasti. Oreškovi je godinama prou avao pripreme tog ustanka. Izradio je planove za podizanje bune 1861., 1863., 1865. i 1867. U ostvarenju tog cilja, po Garašaninovom nalogu, uspostavio je veze sa Strossmayerom, ma arskom emigracijom, austrijskim oficirima slavenskog porijekla na službi u Vojnoj krajini i s nekoliko bosanskih begova. Preko Oreškovi a je u kolovozu 1866. dobiveno obe anje biskupa Strossmayera da e pomagati akciju Srbije prema Bosni, a u travnju 1867. je postignut i kratkotrajni sporazum o zajedni koj akciji izme u Strossmayera i kneza Mihaila na stvaranju nezavisne jugoslavenske države. Autor tog sporazuma bio je Oreškovi . U to vrijeme, 1866. i 1867., djelovao je kao posrednik u pregovorima izme u srpske vlade i Narodne stranke. Nakon prijeloma u politi kom držanju kneza Mihaila i napuštanja dotadašnjeg politi kog pravca te kona no i smjene Garašanina s pozicije predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova, Oreškovi biva udaljen od politi kih poslova pa su i veze s Vojnom krajinom i Hrvatskom bile oslabljene. No, ponesen idejom zajedni ke radnje, i dalje je još održavao veze s biskupom Strossmayerom i neumorno radio na stvaranju mogu nosti podizanja ustanka u Bosni i

⁴² Antonije Oreškovi , n.dj., str. 29.

⁴³ Isto, str. 15.

⁴⁴ Isto, str. 18.

⁴⁵ Usp. Antonije Oreškovi , n.dj. str. 20.

⁴⁶ Isto, str. 38.

⁴⁷ Isto, str. 19.

sudjelovanja Hrvata u tim oslobodilačkim akcijama. Nakon ubojstva kneza Mihaila, odgurnut od namjesnika⁴⁸ poeo je raditi i na pomirenju između Hrvata i Mađara. Na njega je, od strane namjesnika Jovana Ristića, pala i sumnja da je Kalajev agent.⁴⁹ Uoči srpsko-turskih ratova Oreškoviću je 1875. povjerena misija kod Strossmayera da ispita raspoloženje Hrvata za zajedničko pomaganje bosanskog ustanka. Sudjelovao je u srpsko-turskim ratovima 1876.-1878. i dobio odlikovanje. Unatoč vojnim zaslugama kralj Milan Obrenović ga nije unaprijedio u generala, već ga je 1888. umirovio. Umro je 1906. u Beogradu gdje je i pokopan u obiteljskoj grobnici.

5. Pisma Antonija Oreškovića Andriji Torkvatu Brliću u Arhivu obitelji Brlić

5.1. Stanje i sigurnost izvora

U Arhivu obitelji Brlić sačuvano je 39 pisama Antonija Oreškovića upućenih Andriji Torkvatu Brliću u vremenskom razdoblju od 1857. do 1868. Čuvaju se pod inventarnim brojem 21, svežnji i 9, 10 i 11. Osim dva koja su djelomično izrezana, pisma su dobro očuvana. Na pojedinim je Andrija Torkvat Brlić ukratko skicirao svoj odgovor Oreškoviću. Najvećim su dijelom pisma pisana iz Beograda, potom iz Dubice, Rujevca, Petrinje i Šapca. Pisana su latinicom i cirilicom, na hrvatskom i njemačkom jeziku. Orešković se je potpisivao punim imenom i prezimenom, no koristio je i pseudonime *Sava Savić*, *Gruić*, *Vuica Srećković*, *Golobradić*. Zbog cenzure je mijenjao rukopis. Koristio je i lozinke i šifre. Pisma su šifrirana brojevima. Sačuvan je ključ za dešifriranje.

⁴⁸ Jovan Ristić, Milivoje Blaznavac i Jovan Gavrilović

⁴⁹ V. Vučković, Nacionalno-revolucionarna akcija..., n.r., str. 18.

5.2. Politi ke prilike u pedesetim i šezdesetim godinama 19. stolje a

5.2.1. Srpska politi ka misao u 19. stolje u

Sredinom 19. stolje a Srbija je bila autonomna kneževina⁵⁰ u sklopu Turskog carstva. U drugoj polovici 19. st. politi ki se formirala, imala je ideologiju i program, politi ku koncepciju u kojoj se razmišljalo o njenoj budu nosti. Najve i politi ki ideolog i jedan od najsposobnijih i najmo njih ljudi svog vremena u Srbiji bio je Ilija Garašanin. Garašanin je glavni organizator tajne politi ke djelatnosti kneževine Srbije prema susjednim nesrpskim zemljama sredinom 19. st. Tajni spis *Na ertanije*⁵¹, plan teritorijalnog proširenja Srbije kojeg je sastavio 1844., uzeo je kao službeni program, temelj srpske politike, i osobno je sve vrijeme dok je bio na vlasti radio na njegovom ostvarivanju. Srpska politika težila je na

⁵⁰ Po eci autonomije Srbije sežu u 1815. u vrijeme drugog srpskog ustanka. Kona no ju je dobila 1830., a na Berlinskom kongresu 1878. joj je priznata nezavisnost i stekla je me unarodno priznanje. Kneževina Srbija je postojala do 1882. kada je uspostavljena Kraljevina Srbija. U tom razdoblju od 1815.-1882. Kneževinom su vladale dvije srpske vladarske obitelji, Obrenovi i (1815.-1842. i 1858.-1882.) i Kara or evi i (1842.-1858.). Miloš Obrenovi , osniva kneževine Srbije, dugo je izgra iavao svoju apsolutisti ku vlast koja je, nakon niza pobuna, ograni ena 1838. tzv. Turskim ustavom nakon kojeg je knez Miloš 1839. abdicirao i napustio Srbiju. Ustavom je formiran Državni savjet Kneževine Srbije ije je lanove postavljala ili potvr ivala turska vlada ime je ograni ena kneževa samovolja. Kneza Miloša je naslijedio njegov mla i sin, Mihailo Obrenovi . Vladao je tri godine, do 1842. kada je zba en nakon bune te je bio prisiljen napustiti Srbiju. Tada dolazi do smjene dinastije, a za novoga kneza Srbije izabran je Aleksandar Kara or evi , sin vo e prvog srpskog ustanka Kara or a. Vladavina kneza Aleksandra Kara or evi a (1842.-1858.) je period vlade ustavobranitelja, kako su nazivani branitelji ustavnog poretka i protivnici kneževe samovolje i težnje za neograni enom vlaš u. On je s ustavobraniteljima dijelio vlast u Srbiji do kraja 1858. Knez Aleksandar se sve eš e ponašao kao samostalan politi ki faktor te je razdoblje vlade ustavobranitelja završeno sukobom izme u kneza i Državnog savjeta, što je dovelo do svrgavanja kneza Aleksandra i dinastije Kara or evi te vra anja kneza Miloša i dinastije Obrenovi . Nakon njegove kratkotrajne druge vladavine, od 1858.-1860., na prijestolje 1860. po drugi put dolazi knez Mihailo. Nakon ubojstva Mihaila 1868. vlast je, u ime maloljetnog kneza Milana, obnašalo tro lano namjesništvo u sastavu Milivoje Blaznavac, Jovan Risti i Jovan Gavrilovi . No glavnu rije imali su Blaznavac i Risti . Knez Milan je preuzeo vlast 1872., a 1882. postao prvi srpski kralj. Damir Agi i , *Tajna politika Srbije u XIX. st.*, AGM, Zagreb, 1994.; Petar Šimuni , *Na ertanije - Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*, Zagreb, Globus, drugo izdanje: Zagreb, 1992., str. 94

⁵¹ *Na ertanije*, velikosrpski programski spis, tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike kojeg je 1844. sastavio Ilija Garašanin, u to vrijeme ministar unutarnjih poslova u vladi kneza Aleksandra Kara or evi a. Šira javnost ništa nije znala o tom programu sve do 1906. kada je postao dostupan zahvaljuju i Milenku Vuki evi u koji ga je tada prvi put u cijelosti objavio u beogradskom *Delu*. Taj klju ni spis srpske politi ke misli 19. st. i temeljni nacrt kojeg e srpska politika slijediti i nakon Garašanina izvorno je nastao na poticaj grofa Czartoryskog, vo e poljske emigracije u Parizu, a idejno polazište je imao u južnoslavenskom planu Františka Zacha koji je predvi ao stvaranje velike južnoslavenske države na razvalinama dvaju carstava. Preure uju i taj, slavenofilskim duhom nadahnut, Zachov nacrt Garašanin je u inio odmak i pretvorio ga u velikosrpski program okupljanja svih srpskih naroda u jednu državnu zajednicu. Da bi se to ostvarilo ve je u samom *Na ertaniju* predvi ena mreža povjerenika koji bi slali obavijesti iz susjednih zemalja. Upravo u *Na ertaniju* su postavljeni temelji itave srpske propagande na Balkanu. Posebna pažnja je posve ena Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji u kojima se, po Garašaninu, mogao ostvariti najve i utjecaj. Albanija i Crna Gora, prema Garašaninu, imadu klju eve od vrata Bosne i Hercegovine i od samoga mora Adriji eskog . Stavovi i ideje iz *Na ertanija* predstavljale su osnovicu svih velikosrpskih posezanja za tu im teritorijima. D. Agi i , n.dj.; Petar Šimuni , n.dj.

ruševinama Turskog carstva uspostaviti novo srpsko carstvo što bi i ostali Južni Slaveni trebali s radostiju primiti.⁵² Naime, uvjeren u skori raspad Turskog carstva i prestanak turske uprave nad južnoslavenskim narodima, Garašanin je Srbiji namijenio povijesnu misiju obnove i proširenja Dušanova carstva. Uspostavu tog carstva povezao je s potrebom proširenja srpske države koja će teritorijalno obuhvatiti sve krajeve u kojima ima Srba⁵³, a obrazloženje je našao u starom povijesnom pravu Srba da obnove svoje srednjovjekovno Dušanovo carstvo, ali ne samo u opsegu koliko je bilo nego u razmjerima do kojih bi se proširilo da nije bilo osmanlijskog prodora.⁵⁴ Odmah nakon sastavljanja *Na ertanija* Garašanin je poeo s pripremama oko realizacije tog srpskog nacionalnog i vanjskopolitičkog programa. Pokrenuo je nacionalnu politiku propagandu i pripreme za podizanje ustanka protiv Turaka za oslobođenje Srba i Južnih Slavena od turske vlasti i za njihovo ujedinjenje u jednu državu. U Beogradu je srpska vlada 1849. stvorila posebnu centralnu tajnu organizaciju za politiku propagandu Srbije kojom je rukovodio Garašanin.⁵⁵ On je u slavenskim krajevima pod turskom vlašću ustrojio razgranatu obavještajnu mrežu tajnih agenata s krajnjim ciljem pripajanja tih teritorija kneževini Srbiji.⁵⁶ Agenti su upućivani u južnoslavenska područja s nalogom da mu šalju izvještaje o svemu što su vidjeli i čuli. U

⁵² Ilija Garašanin, *Na ertanije* u: Petar Šimunić, n.d.j., str. 94.

⁵³ Ertanija i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju. Isto, str. 91.

⁵⁴ Srpska država koja je već srećno poela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-og i 14-og stoljetja i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovaj zna se da su srpski carevi pošli bili glavom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšega isto-normanskog carstva srbsko-slavensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan silni primio je već grb carstva glavnog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i prepredio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počinje isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti. Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srbskog valja dakle sad od razvalina i nasutima sve većma istiti i osloboditi, na vidik izneti, i tako na ovako tverdom i stalnom istorijskom fundamentu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Rezultato je ovo predprijetnje u ovoj ima svijet naroda i samih kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost zadobiti; jer čemo onda mi Srbi pred svet izići i kao pravi naslednici velikih naših otaca koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost ne čini se bez sojuza sa prošlostju, nego čine ova činiti jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo, i zato Srbstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istorijskog. Našem težanju ne može se prebaciti, da je ono nešto novo, neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom vremenu osnovano i da koren svoj u predašnjem državnom i narodnom životu Srba ima... Isto, str. 93.

⁵⁵ Garašanin, Marinović, Ban i Kovačević sastavili su i detaljno razradili plan po kojem će se raditi, a pod naslovom *Ustav političke propagande imaju i se voditi u zemljama Slaveno-turskim*. Taj statut tajne organizacije političke propagande izradili su 1849., a 1850. zamijenjen je novim, dijelom izmijenjenim, statutom čiji je autor Toma Kovačević. U okviru djelatnosti *Ustava* ušla su ista područja koja obuhvaća *Na ertanije*, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Južna Srbija, Novopazarski Sandžak, Gornja Albanija, Jugozapadna Bugarska, Dalmacija i predjeli oko hrvatsko-slavonske granice. I u Statutu iz 1849. i onom iz 1850. jasno je da Garašanin i njegovi suradnici Hrvate katolike smatraju Srbima zapadnog veroispovjedanja. Isto tako i u Statutu iz 1850. stoji da je jedina dužnost katoličkih agenata u Bosni iskorenjivati mržost koja sada izmeću Srba i vostočnog i zapadnog veroispovjedanja postoji i izričito je navedeno da se katolici kim agentima od plana ove političke propagande ništa neodkriva. *Ustav političke propagande imaju i se voditi u zemljama Slaveno-turskim* u: D. Agić, n.d.j., str. 121. i 131.

⁵⁶ O strukturi, organizaciji i načinu rada agenture u prvom razdoblju njenog djelovanja vidi u: D. Agić, n.d.j.

tim krajevima su se uspostavljale veze s povjerljivim ljudima koji su pridobiveni za suradnju sa Srbijom, a u Srbiju su stizala izvješća o stanju, prilikama i raspoloženju stanovništva prema turskoj vlasti i prema Srbiji. Međ u prvim propagatorima i širiteljima srpske nacionalne misli bio je Matija Ban⁵⁷ iz Dubrovnika. Uz njega Garašaninovi najbliži suradnici bili su Jovan Marinovi⁵⁸ iz Sarajeva, kao njegov pomoćnik u provođenju političke propagande, i Toma Kovačević⁵⁹, bivši bosanski franjevac. Najintenzivnije djelovanje tajne organizacije bilo je u periodu 1849.-1851. Primjetno je slabljenje njene djelatnosti u drugoj polovici 1850., a 1851. posve zamire. S povlačenjem Garašanina s političke pozornice i propaganda je svedena na najmanju mjeru. Tek kad je Garašanin 1858. vraćen na dužnost ministra unutarnjih poslova živnula je i tajna politička djelatnost Srbije. Izradio je plan političke akcije Srbije u Bosni, *Plan po kome se u ovoj 1858. godini ima raditi*⁶⁰ u kojemu se osobito poklanjala pažnja akciji meću granicama u Vojnoj krajini. Početkom 1862. Garašanin je osnovao Srpski odbor za nacionalnu propagandu u susjednim zemljama. Rad je obavljan organizirano, pod vodstvom i nadzorom srpske vlade. Tijekom tridesetih, pedesetih i šezdesetih godina 19. st. mnogi političari, državni službenici i javni djelatnici iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Bugarske i Habsburške Monarhije bili su uključeni u različite tajne akcije Srbije. Istu je obavještajnu mrežu Garašanin angažirao i 1867. u pripremama protuturskog ustanka u Bosni, koji je program izradio Antonije Orešković, s ciljem stvaranja velike nezavisne južnoslavenske države.

⁵⁷ Matija Ban (1818.-1903.), književnik, političar, rođen u Petrovom Selu kod Dubrovnika. U Dubrovniku je završio osnovnu školu i gimnaziju i stupio u Franjevački red, no ubrzo je napustio svećeniki poziv. U Beograd je došao 1844. Knez Aleksandar Karađorđević mu je povjerio odgoj svojih kćeri, a Garašanin ga je politički angažirao. Bio je među onima koji su provodili ideje *Na ertaniju* i jedan od nositelja tajne organizacije za političku propagandu Srbije. Kao tajni agent srpske vlade, putujući u Dalmacijom i boraveći u Dubrovniku, širio je srpsku propagandu. Bio je jedan od najistaknutijih zastupnika ideje o srpsko-katoličkom Dubrovniku. 1860. pao je u nemilost srpske vlade i ostao bez službe. U Beogradu je iste godine osnovao Odbor srpsko-bosanski kojemu je zadatak bio da pripremi ustanak u Bosni i Hercegovini s ciljem da je pripoji Srbiji, ali mu je knez Mihailo 1861. naredio da raspusti organizaciju. Preveo je s poljskog i dopunio *Pravila o etničkoj vojsci* 1848., službeni priručnik srpske vlade za gerilsko ratovanje i u ratnim i mirnodopskim uvjetima. U književnosti se javio dramama na talijanskom. Zapaženiji je kao pisac 14 drama i tragaedija tematski vezanih uz slavensku, ponajviše srpsku povijest. V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi...*, n.dj.; D. Agić, n.dj.; *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989.

⁵⁸ Jovan Marinović (1821.-1893.), srpski političar i diplomat, činovnik ministarstva unutarnjih poslova kneževine Srbije i blizak Garašaninov suradnik. Kao pomoćnik poglavara organizacije za političku propagandu, Ilije Garašanina, nadzirao je cijelu mrežu srpske propagande. Bio je stalni savjetnik kneza Mihaila za vanjsku politiku i u njegovoj pratnji putovao je u Carigrad 1867. 1873.-1874. obnašao je dužnosti predsjednika vlade kneževine Srbije i ministra vanjskih poslova u vladi kneza Milana Obrenovića. V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi...*, n.dj.

⁵⁹ Toma Kovačević, Garašaninov povjerenik za propagandni rad u Bosni i Hercegovini. Boravio je u Srbiji od 1843. Prihvatio je srpsku nacionalnu ideju i postao jedan od najpovjerljivijih suradnika Ilije Garašanina.

⁶⁰ Plan se odnosio na tajnu djelatnost u Bosni. U ovom planu, kao i u *Na ertaniju*, Garašaninova politička misao inspirirala se postavkom da se Srbija mora proširiti. Srpskim agentima su dane upute da najenergičnije rade na suzbijanju austrijske propagande i njenog utjecaja na tamošnje katolike. Isto tako im je preporučeno da rade protiv hrvatskih težnji i suprotstavljaju se hrvatskom utjecaju u Bosni kao produženoj ruci austrijskih interesa. Usp. V. Krestić, n.dj., str. 17. i D. Agić, n.dj., str. 109.

5.2.2. Hrvati i Srbija za vlade kneza Mihaila 1860.-1868.

Suradnja i zajednički program stvaranja jugoslavenske države 1866.-1868.

Dolazak kneza Miloša Obrenovića na vlast 1858., nakon svrgavanja Aleksandra Karađorđevića na Svetoandrejskoj skupštini, a potom 1860. njegova nasljednika kneza Mihaila, smatrao se uvodom u aktivniju i širu političku akciju Srbije koja je trebala dovesti do oslobođenja od turske vlasti i ujedinjenja. Vanjska politika kneza Mihaila bila je vezana za isto pitanje. Svoju politiku Srbija je usmjerila prema Bosni i Hercegovini. Pripremala se za akciju i bila je odlučna pripojiti je sebi u povoljnim međunarodnim okolnostima. Veliku pažnju posvećivala je nacionalnoj propagandi i stvaranju tajnih odbora potrebnih za dizanje općeg ustanka u Turskoj, jačanju na vojnom polju i diplomatskim misijama kao dijelovima općih priprema za oslobodilačku akciju. Pitanje raspada Turskog carstva bilo je, pak, od šireg političkog značaja. Za njegovo rješenje bili su zainteresirani ne samo Srbija i balkanski narodi, nego i velike sile koje su u istom pitanju imale odlučujuću ulogu pa je i oslobodilačka akcija Srbije bila povezana s političkim planovima velikih sila. Svoje planove morala je usklađivati s politikom onih sila koje su joj u određenom trenutku iz vlastitih interesa bile spremne pružiti podršku. Paralelno s tim Srbija je razvila veliku aktivnost u stvaranju saveza balkanskih država i naroda. Povezala se s Crnom Gorom i Bugarskom, a savez je sklopila i s Rumunjskom i Grčkom. Tu se nametalo pitanje suradnje s Hrvatskom koja bi s Vojnom krajinom u oslobodilačkoj akciji trebala odigrati važnu ulogu. Knez Mihailo je u svemu tome nastojao Srbiji osigurati vodeću ulogu kao središta oko kojeg će se okupljati ne samo Srbi nego i svi južni Slaveni. Mihailo i Garašanin su najveći protivnici srpskih interesa i glavnog protivnika oslobodilačkih težnji balkanskih naroda vidjeli u Austriji i namjeravali su iskoristiti krizu u koju je zapala.

Nakon sloma apsolutizma, u Habsburškoj Monarhiji se tijekom šezdestih godina 19. st. vodila rasprava i borba oko državnog preuređenja Monarhije između pristaša centralizma, federalizma i dualizma. U to vrijeme gotovo svi političari budući Hrvatske vidjeli su u okvirima Monarhije. Razlike u političkim stavovima nastajale su povodom problema njenog preuređenja. Narodna stranka na čelu s biskupom Strossmayerom aktivno je sudjelovala u rješavanju toga državnog pitanja zalažući se za preuređenje Monarhije na federalističkim osnovama. U težnji da ostvare federalizam Narodna stranka surađivala je s federalistima u Beču, a osobito s Mađarima i Poljacima koji su imali iste ciljeve. Sve do austrijskog poraza od Pruske kod Sadowe 1866. nije gubila nadu u federativno preuređenje Monarhije. Politička koncepcija unionista bila je što više državnom pravnom vezom

povezati Hrvatsku s Ugarskom što se moglo ostvariti samo u dualističkoj Monarhiji te su sve snage usmjerili u tom pravcu. Šezdesetih godina 19. st. bili su uspostavljeni bliski politički odnosi Srbije i Hrvata. Suradnja je uspostavljena u vrijeme nastajanja hrvatsko-ugarske nagodbe.

U lipnju 1866. došlo je do austrijsko-pruskog rata. Nakon poraza od Pruske kod Sadove Monarhija je bila u temeljima poljuljana pa je i njen opstanak doveden u pitanje. Jakе struje unutar Monarhije su htjele njeno preuređenje na dualističkom principu. Slavenski narodi opredijelili su se za reformu Austrije na federalističkim osnovama. U Beču je u kolovozu 1866. održan susret vodećih predstavnika Poljaka, Mađara i Hrvata uz sudjelovanje Strossmayera i Mrazovića. Njihov prijedlog o federalnoj organizaciji Austrije car nije uzeo u obzir. Javno je Narodna stranka pregovarala s Mađarima i Bečom. Kako pregovori s Mađarima nisu uspjeli, u prosincu 1866. se okrenula izravnim pregovorima s Bečom. No Franjo Josip I je već bio prihvatio ideju dualizma pa je hrvatsku delegaciju na čelu sa Strossmayerom hladno primio. Potom je u siječnju 1867. raspustio Sabor. Kada je tako porazom Austrije u ratu s Pruskom sasvim prevladala ideja dualizma, propali su i svi planovi i nade narodnjaka predvođeni biskupom Strossmayerom o preuređenju Monarhije na federalističkim osnovama na kojim je bila izgrađena njihova politika. Prihvatanje dualizma utjecalo je na Narodnu stranku da napusti svoje ranije stavove te je od tada budućnost Hrvatske vidjela izvan Austrije. Narodna stranka se tada povezala s vladom Srbije. Strossmayer je u ime stranke krajem kolovoza 1866. pristao da Hrvatska zajedno sa Srbijom radi na osnivanju zajedničke jugoslavenske države koja neće biti ovisna ni o Austriji ni o Turskoj. Suradnja i ugovor sa Srbijom ostvarivani su u trenucima kada su se polagali temelji za konačno ustrojenje Monarhije, u trenucima koji su dugoročno odredili položaj Hrvatske. Za kontakte sa Strossmayerom i narodnjacima Garašanin je koristio svoga agenta, bivšeg austrijskog oficira, Antonija Oreškovića. Oreškovićeva veza s Hrvatima je bio Andrija Torkvat Brlić. Sporazumom iz travnja 1867. stvorili su tajni politički program o zajedničkoj jugoslavenskoj politici. Istovremeno je u Beogradu izrađen ratni plan protiv Turske i podizanju ustanka u Bosni. I plan i program sastavio je Antonije Orešković, no konačnu redakciju dao je Ilija Garašanin. Akcija u Bosni predviđena je za ljeto 1867. Oslobođenje Bosne je trebala biti prva etapa ka daljnjem oslobođenju južnih Slavena i stvaranju zajedničke države. Programom se Narodna stranka obvezala da će svoju politiku u Monarhiji voditi tako da će izbjegavati savez sa Ugarskom i Bečom kako bi u budućnosti imala slobodne ruke. U međuvremenu je Srbija uspjela diplomatskim putem isposlovati da joj Turci u travnju 1867. ustupe gradove koje su držali. A kada je grof Andrassy u kolovozu 1867., na sastanku u

Ivanki, Mihailu obe u Bosnu, knez je izvršio veliki zaokret u vanjskoj politici i potpuno iznevjerio ugovor kojeg su sklopile Narodna stranka i srpska vlada. Ona je, pak, sve svoje snage usmjerila na sporazum i suradnju sa Srbijom i pri tome zanemarila ostale frontove o čemu i da se Srbija držati ugovora o zajedničkoj akciji. Stoga u odlučnom trenutku, kada su se održavali izbori za Sabor koji je trebao sklopiti nagodbu sa Mađarima, Narodna stranka nije organizirala opoziciju protiv unionista. Doživjela je težak poraz na izborima u studenom i prosincu 1867. Novi Sabor je sazvan u siječnju 1868. s ogromnom unionističkom većinom. Sudbina Hrvatske bila je određena do raspada Monarhije.

5.3. Pisma Antonija Oreškovića a Andriji Torkvatu Brliću kao povijesni izvor

Pisma Antonija Oreškovića već su korištena u historiografiji. Do sada je objavljeno šest pisama. Objavio ih je Mato Artuković.⁶¹ U svojim istraživanjima koristili su ih i Vasilije Krestić⁶², Grgur Jakšić i Vojislav Vučković.⁶³ Poznanstvo i veza Antonija Oreškovića, agenta srpske vlade, i Andrije Torkvata Brlića, posrednika između u hrvatskih narodnjaka i Oreškovića, te pisma koje je Orešković, kao uvijek upućeno u aktualna zbivanja, izravni sudionik i pregovara, uputio Brliću važni su za rekonstrukciju odnosa Narodne stranke s kneževinom Srbijom i posljedično tome i za razumijevanje nepovoljnog ishoda Nagodbe za hrvatsku stranu. Jer u ključnim trenutcima, kad su se polagali trajni temelji za konačni preustroj Habsburške Monarhije, Narodna stranka je svoje težište interesa stavila izvan granica Monarhije, na stvaranju južnoslavenske države u suradnji sa Srbijom. I tako je sve karte stavila samo na jednu stranu potpuno zanemarujući ostale fronte o čemu i da se Srbija držati ugovorenog programa. Oreškovićeva pisma važna su i za ocjenu politike srpske vlade prema Hrvatima i uloge Oreškovića kao posrednika između jedne i druge strane. Osim važnog izvora za poznavanje odnosa Narodne stranke i Srbije u razdoblju od 1866.-1868., Oreškovićeva pisma, s obzirom da su nastala u vrijeme i vrlo aktivnog rada srpske nacionalne

⁶¹ Mato Artuković, Pisma Antonija Oreškovića, *Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Vijesti*, 8, Slavonski Brod, 1994., str. 131.-138.

⁶² Vasilije Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Srpska akademija znanosti i umetnosti, Beograd, 1969. i V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi...*, n.dj.

⁶³ Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, n.dj.

propagande, daju informacije i o razgranatoj obavještajnoj mreži tajnih agenata, iji je ključan član bio Orešković, kao središnja linija u radu s granicama i organizator njenog djelovanja i ilegalnih akcija. Iz pisama doznajemo i poneke sitne pojedinosti iz privatnog života Andrije Torkvata Brlića i Antonija Oreškovića.

Iz pisama je vidljivo prisno i staro prijateljstvo⁶⁴ koje je povezivalo Oreškovića s Andrijom i njegovom obitelji. Pisma otkrivaju da je Andrija često pobolijevao⁶⁵ i boravio u Toplicama.⁶⁶ Orešković često kroz cijelu prepisku izražava svoju zabrinutost za njegovo zdravlje, osobito ako duže vremena ne čuje ništa od njega, moli ga da mu piše kako je i da se oporavlja. Pita za Andrijinu suprugu Faniku, za brata Nacu⁶⁷ i za vinograde koje posjeduju. Brlić i su se, međutim, bavili i proizvodnjom vina, a iz Oreškovićevih pisama vidljivo je da Andrija nije propuštao priliku da ih pošalje i svome prijatelju. Orešković obećava da će mu odgovoriti na njegov poziv na berbu i s veseljem ga u Brodu pohoditi.⁶⁸ Iz pisama se saznaje da Antonije ima sestru Ninu za koju piše da će doći u Brod i moli Andriju da je primi i da odsjedne u njegovoj kući, u istoj sobici u kojoj je i on boravio kad je bio kod njega.⁶⁹ No Antonije nije propuštao ni priliku da Andrijinom bratu Ignjatu udjeli političke savjete pa piše Andriji neka mu poruči da ga on moli, kao brata i rođaka⁷⁰, neka bude pametan i neka se oporavi dok je još vremena unionista i Madjaorsaga.⁷¹

Orešković u *Malo više svetlosti* piše o svojem doprinosu u buni u Bosanskoj krajini i Posavini 1858., spominje Brodski odbor i kako je na kraju, pošto su austrijske vlasti posumnjale u njega, bio suđen ali ne osuđen veće se završilo na tomu da je premješten u unutrašnjost.⁷² I njegova pisma Brliću ujedno su izvor iz kojih se vidi da je imao znatnu ulogu u organizaciji ustanka u Bosanaskoj Posavini 1858. U pismima Brliću 1858. traži pomoć i piše šalji ako imaš, sila je [...] Mora se sada valjano napredovati, jerbo mogli bi prije postradati, nego smo kadri što poćeti. Jako, jako sam potreban!! Stvar jako dobro napreduje. Pripravno na daleko sve ćeka, ali fali što najviše treba.⁷³ Nezadovoljan je jer izvan dviju stotina koje mi je onaj Gospodin na koga si me ti adresiro, dan prije, kroz jednog čoveka

⁶⁴ Arhiv obitelji Brlić (dalje: AOB), Pismo Antonija Oreškovića Andriji Torkvatu Brliću (dalje: Pisma A. Oreškovića) od 21. rujna 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

⁶⁵ Andrija Torkvat je preminuo navršivši tek 42 godine.

⁶⁶ AOB, Pismo A. Oreškovića od 28. travnja 1857., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

⁶⁷ Ignjat Brlić

⁶⁸ AOB, Pismo A. Oreškovića od 17. rujna 1860., kut. 21, sv. 10 (Prijepis Ivan Brlić)

⁶⁹ Isto, Pismo A. Oreškovića od 25. svibnja 1862.

⁷⁰ Isto, Pismo A. Oreškovića od 17/29. kolovoza 1867.

⁷¹ Isto, Pismo A. Oreškovića od 11/23. srpnja 1867.

⁷² Usp. Antonije Oreškovića, n.dj. str. 23.-26.

⁷³ AOB, Pismo A. Oreškovića od 5. svibnja 1858., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

odpravio, ne dobi tamo nikakve pomoći. Tersi de se, brez pomoći i nemore knjiga zaufano izi. ⁷⁴ Bila je to jedna od lozinki koje su Oreškovi i Brli upotrebljavali u svojoj korespondenciji, a ovdje je označavala po etak akcije. ⁷⁵ Oreškovi e se i devet godina poslije, u pismu Brli u iz prosinca 1867., referirati na taj ustanak i podsjetiti da je on taj koji je tada pobunio Bosnu. ⁷⁶

Od početka 1862. u Srbiji je razmatrana mogućnost izbijanja rata između Srbije i Turske i ustanka u Bosni i Hercegovini. Izrađeno je nekoliko vojnih planova i podnešeno srpskoj vladi. Jedan od planova izradio je i srpskoj vladi poslao i Oreškovi. Njegova velika aktivnost na tom polju izazvala je sumnje austrijskih vlasti te se je našao u nezgodnom položaju. ⁷⁷ U to vrijeme, dva mjeseca prije nego je prebjegao u Srbiju, piše Andriji da je premješten u unutrašnjost, traži njegovo mišljenje što da u ini, soll ich allem entsagen und gehen, oder soll ich meine Charge quittieren. ⁷⁸ Sudeći po sljedećem Oreškovićevom pismu, Andrija je u svome odgovoru spominjao unapred enje im mu Oreškovi piše nasmijsa se malo tvojim svetovanjem. Meni se čini da ti misliš da ja idem u Regulaši da postanem Majorom, a ne znaš da ja tamo se odpravljam da dođem pod pazku. [...] a Majorom postat nikada neću. ⁷⁹ U istom pismu Oreškovi piše da ne želi ni generalie švabske, a najvolio bi da nas vrag, to jest mene i Švabu, jedanput rastavit more. ⁸⁰ Kaže da mu nije stalo do njega samog već za stvar jer kad on ode sve će duhom klonuti. Javlja mu da je poslao pouzdanog čovjeka u Beograd Iliji Garašaninu od kojeg otkuže uputu što u iniju, a Andriji šalje trgovca iz Dubice, Milu Ervanina, koji bi potom trebao oti i u akovo da i tamo sondira što se misli i što će mi se poručiti, da idem ili da ostajem. Ele ako mi i Štrosmajer poručiti da idem, ja ode! ⁸¹ Kako je Austrija dobrim dijelom bila upoznata s radom tajnih odbora u Vojnoj krajini, s planovima o dizanju ustanka, mrežom krijumčara oružja i municije, poduzimala je mjere kako bi pravovremeno zaustavila ilegalne akcije pokretane iz Beograda. ⁸² Sve oficire u iniju odanost je sumnjala rješavala je zapovjednih položaja ili premještala u druge krajeve. O tome i Oreškovi piše Brli u 1862. ovde nas ružno rašćeraše.

⁷⁴ Isto, Pismo A. Oreškovića od 16. svibnja 1858.

⁷⁵ Iz sadržaja ključa za dešifriranje i popisa lozinki *izdanje knjige=akcija*; I Brli tako u skici svoga odgovora na polećini Oreškovićeva pisma od 28. prosinca 1860. koristi istu lozinku i piše da će i i u Zemun da ondje o onom izdanju knjige poslo svršim. Ako su nakani kože dati, bit će pšenice. Ja se u tebe uzdam i glavu moju ulažem. Prićemu upotrebljava i lozinke *koža=novčana sredstva, pšenica=vojnici*.

⁷⁶ AOB, Pisma A. Oreškovića od 18/30. prosinca 1867., kut. 21., sv. 10. (Prijepis Ivan Brli)

⁷⁷ Usp. Grgur Jakši, Vojislav Vučković, n.dj., str. 130. i 131. i V. Vučković, Nacionalno-revolucionarna akcija..., n.r., str. 7.

⁷⁸ AOB, Pismo A. Oreškovića od 21. veljače 1862., kut. 21., sv. 10. (Prijepis pisma Ivan Brli)

⁷⁹ Isto, Pismo A. Oreškovića od 3. ožujka 1862.

⁸⁰ Isto

⁸¹ Isto

⁸² V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi...*, n.dj., str. 236.

21 oficira već od Regimente premetnuše.⁸³ U ovo vrijeme Garašanin, boje i se austrijskog utjecaja u Bosni, nije vjerovao Hrvatima ni biskupu Strossmayeru jer, pisao je on, premda oni rade u ime hrvatskog naroda, opet to ništa drugo ne zna i nego raditi za Austriju kojoj Hrvatska u svemu pripadaje.⁸⁴ Smatrao je biskupa austrijskim agentom i plaćenikom koji je na čelu austrijske propagande u Bosni. Sluteći da su mnogi građani pod njegovim utjecajem, zahtijevao je oprez pri uspostavljanju suradnje s njima i tražio da se zadobiju oni koji su odani i spremni služiti srpskoj državnoj ideji obećavajući im da će im Srbija osigurati budućnost.⁸⁵ O nepovjerenju prema biskupu Strossmayeru piše i Orešković Brliću: Ovde o njemu jako sumnjaju bududu i da on u zadnje vreme znatne sume novaca biskupu Frankoviću koji po Bosnoj contra radi posla. Ja sam ga branio i uvek uveravao da je našinac, pa baš ako i Franković⁸⁶ pomaže, to on u religioznom smislu za crkve, škole etc... čini, ala zabadava.⁸⁷ Pokušavaju i ih razuvjeriti, Orešković javlja Brliću da je napisao jedan list na Botića⁸⁸, ali koji sam i ovdašnjem upraviteljstvu prije naznačio, njega uvjeravaju, da će onaj Gospodin⁸⁹ sigurno i za našu stvar kao i za tobože religioznu, rado nešto pridoneti. No prevario sam se. Gospodin Djaković ili nemari ili je previše mudar i vorsichtig.⁹⁰

U ovo vrijeme Orešković je već prebjegao u Srbiju i odmah je primljen u vojsku te piše Andriji da je za sad vrhovni zapovednik dobrovoljačke brigade, sasvim neodvisan i samo vojnome Ministarstvu u toliko podložen koliko od njega svu ratnu potrebu primam i dobivam. Plaću imam kao brigadir, a u protokolu upraviteljstva sam za sad, dok se što ne po me, kao Major upisan.⁹¹ U jeku krize izazvane turskim bombardiranjem Beograda 1862. povjeren mu je zadatak da formira dobrovoljački korpus u Valjevu. I sam piše Brliću da njegov Freikorps stoji u Valjevu i imam pravo oficire koje odu u moj Corps primati i nevredne otkrivati, na moj Vorschlag, kojeg knezu predlažem geschehen die Beförderungen. Tako sam već dva Lieutenanta za kapetane naznačio, a knez i potvrdio.⁹² Moli Andriju da ako može nekoliko dobri mladići iz Provinciale za moj Corps verbovati a ti ih uputi amo na me, mogli bi po svojoj sposobnosti ovde svoju sreću naći⁹³, a kako je Austrija tada punu

⁸³ AOB, Pismo A. Oreškovića, kut. 21, sv. 10., Nedatirano no vjerojatno je iz ožujka ili travnja 1862. jer je već sljedeće pismo od 24. svibnja 1862. iz Šapca u Srbiji kamo je Orešković prebjegao. (Prijepis Ivan Brlić)

⁸⁴ D. Agić, n.d.j., str. 109.

⁸⁵ Usp. V. Krestić, n.d.j., str. 17. i V. Vučković, Nacionalno-revolucionarna akcija..., n.r., str. 7.

⁸⁶ Sebastijan Franković (1800.-1864.), apostolski vikar u Bosni 1861.-1864.

⁸⁷ AOB, Pismo A. Oreškovića od 16. srpnja 1862., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

⁸⁸ Luka Botić (1830.-1863.), obnašao je dužnost predstojnika biskupskog imanja u Pakovu od 1853.-1860.

⁸⁹ biskup Strossmayer

⁹⁰ AOB, Pismo A. Oreškovića od 16. srpnja 1862., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

⁹¹ Isto

⁹² Isto

⁹³ Isto

pažnju stavila na sva sumnjivija kretanja u Vojnoj krajini, Oreškovi piše i da u Granicu za sad ne diramo da Austria ne posumnja o njoj, tek u zadnje vreme zva e se ko bude hteo do i, no ipak koji sami dogju, najmre izslužene Charge rado se primaju.⁹⁴ Na kraju pisma poru uje mu da piše u šiframa, a da njemu može dati ime *Sava Savi* . U sklopu povjerenog mu zadatka da nastavi rad s razgranatom obavještajnom mrežom agenata, Oreškovi piše i Brli u kako je ovi dana došao ovamo neki Franjo Mauri, Slovenac, rodom iz Gerca⁹⁵, koji je svršio teologiju u Zagrebu. Po njegovom izveštiju kojeg mi je podneo, Garašanin bi njega upotrebio kao stalna agenta u Albanii, kuda bi ga poslao, no pre svega rad bi saznati njegova prvašnja odnošenja i zanimanja i da nije možebit od austrijske policie podmetnut. Za svoju iskrenost dokazati poziva se ovaj Mauri na kanonika Mari a, na paroka Kršnjavu u Orahovici, blizu Našica, na popa Pavlinovi a u Dalmaciji i još nekoje druge. Za njegovu prošlost kao i njegovu iskrenost saznati, molim te da ova lica radi njega što pre zapitaš...⁹⁶ Garašanin ga je na kraju poslao u Albaniju, no njegova misija bila je neuspješna pa je suradnja s njim ubrzo bila prekinuta.⁹⁷ Iz pisma koje je Oreškovi poslao Brli u 1865. vidi se da je Oreškovi i uz njegovu pomo pokušavao dobiti otpust iz austrijskog državljanstva te mu piše ja tražim otpust iz austrijskog podani tva koji, sada - pošto se je politika austrijska u nešto slobodnije pokrenula - dobiti mogu im držim. U tom smislu predao sam svoju prošnju ovdašnjem Konsulatu, no rešenje tog odpusta spade na General Komandu u Zagrebu...⁹⁸ Moli ga da s tim u vezi on osobno, ili preko svojih prijatelja, intervenira kod majora Marasa. Otpust iz austrijskog državljanstva i prijem u srpsko Oreškovi je ipak dobio tek 1868. Na svoj položaj u Srbiji požalio se Andriji u pismu iz 1865. pišu i mu sve gore biva, a kad e jedanput na bolje okrenuti se, to Bog zna. Kud se okreneš sve same laži a Garašanin najve a laž ina. Knez pako nave a kukavica. Od moga ina i zvanja nema ništa, dok nisam izradio što jim potrebno bijaše, lagaše i obe avaše a kad svrši pa jim predadoh onda moraše i svoje gluparie upotrebiti, meni pako rekoše da sam stranac, da se boje zaziranja od Austrie i Turske kad bi mi zvanje dali.⁹⁹ Iz pisma se vidi da Garašanin i dalje nema povjerenja u biskupa Strossmayera i želi da se Krsti u povratku svome iz Pariza preko Pešte i Osjeka Štrosmajeru u Djakovo navrati, tamo kao moj prijatelj predstavi, u moje ime koješta što ja i ne znam dostavi i od Štrosmajera i neka uputstva za mene zamoli. Za tu cjel morade ja unapred Krsti a kao mog vjernog

⁹⁴ Isto

⁹⁵ Gorica

⁹⁶ AOB, Pismo A. Oreškovi a od 14/26 prosinca 1865., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli)

⁹⁷ Grgur Jakši , Vojislav Vu kovi , n.dj., str. 241.

⁹⁸ AOB, Pismo A. Oreškovi a od 3. prosinca 1865., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli)

⁹⁹ Isto, Pismo A. Oreškovi a od 27. rujna/9. listopada 1865., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli). Pismo je objavljeno u: M. Artukovi , Pisma Antonija Oreškovi a , *Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Vijesti*, 8, Slavonski Brod, 1994., str. 132.-133.

prijatelja pismeno Štrosmajeru priporu iti.¹⁰⁰ Stoga Oreškovi preporu uje oprez Strossmayeru prema izaslaniku srpske vlade jer sva namjera dolaska Krsti a u Djakovar sastoji se u tome da Štrosmajera iskuša. [...] ja te molim da odma kako ovo pismo dobiješ Štrosmajeru pišeš da Krsti a kad k njemu do e kao mog tobožnjeg prijatelja dobro primi, ali da bude na oprezu i da mu ne vjeruje. Štogođ Krsti govorio bude, to neka Štrosmajer zna da je Garašaninovo uputstvo za koje ja ne znam.¹⁰¹ Moli da tom prilikom Štrosmajer koješta Krsti u kaže, koje bi mene ovde važnijeg inilo i moj položaj olakšati moglo pošto sve što se s Krsti em tamo govorilo bude Garašaninu e se javiti a ja teško da što saznati budem mogao.¹⁰²

Prepiska izme u Antonija Oreškovi a i elnih ljudi kneževine Srbije, s prvacima Narodne stranke i tajnim agentima u službi srpske vlade, s važnim me unarodnim kontaktima koje je ostvario važan su izvor za istraživanje političkih prilika u razdoblju od 1866.-1868. i odnosa kneževine Srbije i Narodne stranke. Svoj doprinos u poznavanju tih odnosa i povezanosti Narodne stranke i Srbije, jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici na njenoj prekretnici u složenim unutrašnjim i vanjskopolitičkim prilikama kao i politike Srbije prema Hrvatskoj daju i pisma koje je Oreškovi , kao izravni i jedan od glavnih sudionika zbivanja, uputio Andriji Torkvatu Brli u. Narodna stranka pod vodstvom biskupa Strossmayera se sve do austrijsko-pruskog rata 1866. zalagala za preureenje Habsburške Monarhije na federalističkim osnovama. Porazom od Pruske kod Sadove u srpnju 1866. Monarhija je bila u temeljima poljuljana i postavljalo se i pitanje njenog opstanka. Kratko vrijeme poslije Sadove, unatoč naznakama da je car spreman udovoljiti zahtjevima Maara, još je bilo neizvjesno ho e li se dvor odlu iti za federalizam ili dualizam. Sve do neuspjelog sastanka slavenskih federalista u Be u u prvoj polovici kolovoza 1866. Strossmayer se nadao federalizmu. Potom se Narodna stranka okrenula pregovorima s Be om, no ve je bilo kasno jer se Be odlu io za dualizam i nagodbu s Ugarskom. No, uz javnu antidualističku politiku Narodna stranka istovremeno je vodila i tajnu politiku usmjerenu prema stvaranju zajedni ke jugoslavenske države. Tajnu jer prihvatiti suradnju sa Srbijom zna i napustiti legalne putove političke borbe i raditi na rušenju Monarhije. Po nalogu kneza Mihaila i Garašanina Antonije Oreškovi je stupio u kontakt s biskupom Strossmayerom u kolovozu 1866. U izvješ u podnesenom knezu Mihailu 25. kolovoza 1866. Oreškovi piše da je gospodin Štrosmajer pristao na u injen mu preko mene predlog od gospodina Garašanina, ti u i zajedni ke radnje izme u Trojedne

¹⁰⁰ Isto

¹⁰¹ Isto

¹⁰² Isto

Kraljevine i Srbije da se osnuje jedna jugoslavenska država nezavisna i od Austrije i od Turske.¹⁰³ Nadalje piše knezu da mu je usmeno poručio da Vašoj Svjetlosti izjavim od njegove strane da ako se ozbiljno uzradi o tome da Vaša Svjetlost bude na čelu tog velikog preduzeća, on će ne samo na tu svrhu sav svoj upliv u Hrvatskoj i sve svoje sile uložiti, nego će biti gotov u svoje vreme i kao Vaš Minister javno Vas podpomoći i u konačnom izvedenju istog dela. Tim obećanjem on misli da Vam daje najsigurnije jemstvo za lojalnost i postojanost njegove radnje.¹⁰⁴ U tom trenutku nije sklopljen poseban hrvatsko-srpski ugovor niti je utvrđen detaljan plan rada. Postignut je tek usmeni i na elni dogovor. Ubrzo nakon postignutog usmenog sporazuma biskupa Strossmayera i srpske vlade Garašaninu je, želeći se poslužiti biskupovim ugledom koji je uživao na zapadu, zatrebala njegova suradnja u namjeri da pokrene pitanje predaje gradova. No prije pokretanja toga pitanja trebalo je otkloniti sumnje Francuske koja je na Srbiju gledala kao na privjesak Rusije. Orešković piše Brliću da je dobio od generala Tira¹⁰⁵ pismo iz Pariza da ja do 10. januara imam u Pariz doći. [...] Od Garašanina dobiti u punomoćie kojim izjavljuje da podpuno poverenje meni poklanja za sve što ja u Parizu predlagao i ugovorio budem i da on moje mnjenje dieli.¹⁰⁶ Orešković pojašnjava razlog svoga odlaska u diplomatsku misiju i piše Andriji Francuska bi rada da se – pošto uvidja da se Turska dugo držati ne može – mjesto nje jedna snažna slavjanska država podigne no da ta ne bude izključivo pravoslavna, jer se u tom slučaju boje da bi suviše se Rusii priklanjala. Francuska bi rada da i katolički slavjanski element u toj novoj državi zastupan bude kako bi isti protivstajao svakom nagibanju pravoslavnog ka Rusii. [...] Zapad se boji Rusije da nas ne proguta i da se tako ne pruži do Adriatičeskog mora, na koji bi na in onda svu Evropu dominirala. Za tomu doskoti misli Zapad sa ujedinjenjem svijug Jugoslavena u jednu samostalnu državu, jaku barijeru protiv opasni namjera Rusije osnovati. [...] To ti je u glavnom stvar radi koje mene u Pariz zovu, jer misle da ću im ja kao katolik i Hrvat najiskrenije i najto nije objašnjenje dati moći, dali se i kojim načinom ova jugoslavenska država podi i može, a da Rusii ne nagiba.¹⁰⁷ Moli Brlića da posreduje kod Strossmayera za preporuku u Parizu i da upotrijebi sve svoje oštroumlje da od Štrosmajera pismo za me dobiješ kojim on meni podpuno povjerenje poklanja¹⁰⁸ jer mu pored

¹⁰³ Pismo Antonija Oreškovića knezu Mihailu od 25. kolovoza 1866. u: Viktor Novak, Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka, *Istoriski časopis*, I, 1-2, Srpska akademija nauka, Beograd, 1949., str. 188.-189.

¹⁰⁴ Isto

¹⁰⁵ István Türr (1825.-1908.), posrednik i Oreškovićeva veza s mađarskom emigracijom i talijanskom vladom.

¹⁰⁶ AOB, Pismo A. Oreškovića od 24. studenog/6. prosinca 1866., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić) Pismo je objavljeno u: M. Artuković, n.r., str. 133. i 134.

¹⁰⁷ Isto

¹⁰⁸ Isto

Garašaninove punomoći i treba sad jedno od Štrosmajera na koje bi se mnogo više u Parizu držalo nego Garašaninovo.¹⁰⁹ Moli da mu Strossmayer da i uputstvo kojeg će se pridržavati u Parizu te umiruje neka se ne boji da će ga kompromitirati. Ja mu se zaklinjem da pismo neće iz moje ruku doći i samo će ga princu Napoleonu pokazati i kad posao u Parizu svršim ja ću mu to pismo radi njegovog spokojstva odmah povratiti.¹¹⁰ Baš u to vrijeme, u studenom 1866., izvršen je i pretres u biskupovom stanu i prema policijskim podacima u njegovim knjigama bi trebale biti bilješke o tome kakvu je djelatnost obavljao u interesu Rusije.¹¹¹ U istom pismu Orešković iznosi i svoj politički program i nada se da će ga podržati Francuska, Italija i Pruska. Nastojavam da ako se na Jugu u mjesto Turske jedna nova država podigne i ima, tada ne bude srpska država nego slavjanska država. Zato težim i radim da bez nastupanja Hrvacke sama Srbija tu radnju ne odpočet ne može. Ja želim kao što Štrosmayer želi sjedinjenje Jugoslavena dakle pre svega njihovo sporazumljenje onda zajedničku radnju. U tome će mene Francuska, Italija a i Pruska podpomagati, ali ja moram ove države uvjeriti da Hrvati tako što žele i na to pristaju, bilo ovo sjedinjenje aneksija kraljevini ili odcepljenje Južni Slavena od Austrije.¹¹² Orešković je sljedećih mjeseci u nekoliko navrata tražio od Brlića da od biskupa pribavi spomenuto pismo. Sastavio je i obrazac po kojemu je Strossmayer trebao napisati pismo i poslao ga Andriji no moli da mu ga ne šalje u Veneciju gdje je biskup boravio već dugo eka dok se kući vrati, pošto ga poslati bilo bi opasno.¹¹³ Kad ga je biskup i napisao, nije bio zadovoljan njegovim sadržajem i piše Andriji da biskupovo pismo nije za ništa i ja se ne mogu udim kako pretpostavljati možeš da ću s njime u Pariz putovati i tamo ga za naznačiti cijelom upotrebiti mogu. ¹¹⁴ Žali se da ga Garašanin nije ni poslao u Pariz radi toga što sadržaj pisma nije odgovarajući i, i poručuje da tamo neće ni ići ako mi Štrosmayer pismo boljeg sadržaja ne pošalje. ¹¹⁵ Iako je Garašanin tada već bio smijenjen, Orešković je pisao Brliću da je sam Garašanin sastavio pismo kakvo želi da ja dobijem od Štrosmajera a ja ti ga prilažem u prepisu. Ako Štrosmayer ne bi htio izdati baš ovako kako ovo glasi ono neka bude barem njemu nalik. ¹¹⁶ U pismu za koje je Orešković tvrdio da je Garašanin sastavio, a što je biskup trebao napisati stoji me u ostalim program koji ste mi imali dobrotu saopštiti i koji u sebi sadrži vašu radnju u Srbiji o budućnosti Južnih Slavena u kojima pristojno polaganje

¹⁰⁹ Isto

¹¹⁰ Isto

¹¹¹ Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, 2, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1973., str. 336., bilj.26.

¹¹² AOB, Pismo A. Oreškovića od 24. studenog/6. prosinca 1866., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić) Pismo je objavljeno u: M. Artuković, n.r., str. 133.-134.

¹¹³ Isto, Pismo A. Oreškovića od 11/23. siječnja 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić)

¹¹⁴ Isto, Pismo A. Oreškovića od 1/13. prosinca 1867.

¹¹⁵ Isto

¹¹⁶ Isto

zauzimaju Hrvati sa Slavonijom i Dalmacijom, ja ga potpuno odobravam i u svemu se saglašavam sa Vašim plemenitim mislima. [...] Misao je sretna, koja se je u Srbiji izrodila i ve usvojila i koja se u tome sastoji, da se svi Jugosloveni u jedan narod sliju i tim slivenjem sami sobom svoju budućnost osiguraju, bez uticaja ikoje strane sile. [...] Ja tim slobodnije odobravam Vašu radnju i pridružujem se istoj što u njoj stvar katolicizma, koga je poziv tako vispren i tako nuždan, ostaje uvijek nedodirnut u svojoj važnosti i svojem zadatku.¹¹⁷ Nezadovoljan kako se stvari odvijaju u vezi dizanja ustanka u Bosni i njenog oslobođenja, unatoč već ostvarenom kontaktu i usmenom sporazumu s Narodnom strankom i biskupom Strossmayerom, Orešković piše Brliću u kako sve stoji po starome, mnogo riječi i malo rada i budi uvjeren da kako poznajem okolnosti da neće ove godine ništa ni biti. Lažu samo svet i piskaraju po novinama nebili lakše do gradova došli...¹¹⁸ Garašanin ga nije poslao u Pariz, ostavio ga je u Beogradu i dao mu zadatak da izradi ratni plan protiv Turske.

Orešković je izradio plan po etkom ožujka 1867. i predviđao je suradnju i s Hrvatskom i Vojnom krajinom. Ustanak u Bosni podigle bi unaprijed pripremljene čete koje bi istovremeno upale iz Srbije, Slavonije, Hrvatske, Dalmacije i Crne Gore. Predložio je osnivanje tajnih odbora koji bi na austrijskom teritoriju bili potčinjeni Glavnom odboru u Zagrebu. Kako bi se oslobođenje Bosne i Hercegovine, što je trebalo biti prva zajednička akcija Južnih Slavena, moglo uspješno provesti u djelo, bilo je potrebno izraditi i poseban tajni politički program zajedničke jugoslavenske politike Srba i Hrvata. Orešković je izradio nacrt programa, no Garašanin ga je prepravio i dopunio te mu konačnu verziju dao sredinom ožujka 1867. tako da je prijedlog programa poslan biskupu Strossmayeru krajem ožujka.¹¹⁹ U programu kojeg je sastavio Orešković kao cilj zajedničke jugoslavenske politike naznačeno je stvaranje južnoslavenske države koje bi se trebalo odvijati u etapama. Prva zajednička akcija Trojedne kraljevine i Srbije trebala je biti usmjerena na oslobođenje Bosne i Hercegovine i sjedinjenje sa Srbijom. Načelno oslobodilačkog pokreta, za kojeg je predviđeno da po ne u ljeto 1867., stoje Beograd i Zagreb na kojima će se jugoslavenska stvar sva okretati. Između Beograda i Zagreba mora biti uvijek ito sporazumljenje.¹²⁰ Budući da Beograd ima svoju nezavisnu vladu i sva vojna sredstva na raspoloženju, prirodan je centar za diplomatiku i vojnu radnju. Otuda će se sva ta radnja i rukovoditi ali uvijek u sporazumljenju sa

¹¹⁷ Isto, Prilog pismu A. Oreškovića od 1/13. prosinca 1867.

¹¹⁸ Isto, Pismo A. Oreškovića od 11/23. siječnja 1867.

¹¹⁹ Usp. Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, n.dj., str. 356.-363.

¹²⁰ Program jugoslavenske politike predložen od strane Oreškovića s Garašaniновim ispravkama i dopunama vidi u: Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, n.dj., str. 494.-504.

Zagrebom.¹²¹ No Garašanin je u svom ispravku programa kao prvi cilj naznačio oslobođenje slavenskih pokrajina od turske vlasti te, kao i u svom *Napretanju* iz 1844., izbacio Oreškovića *uvijek u sporazumljenju sa Zagrebom* i umjesto toga unio *u njemu ga Zagreb podpomagati* odbivši tako suradnju Hrvatske na ravnopravnim osnovama i svesrdno je na potpomaganje Srbije. Orešković je u programu predvidio i stvaranje triju glavnih odbora, u Osijeku za Slavoniju, u Makarskoj za Dalmaciju i u Zagrebu za Hrvatsku. Garašanin je ukinuo odbore u Osijeku i Makarskoj, a ostavio odbor u Zagrebu. Hrvatska je, prema programu, bila dužna izvršiti pripreme da bi se izvukla iz austrijske i ugarske državne zajednice i bez teškoća priključila saveznoj državi Južnih Slavena. Morala je izbjegavati savez s Ugarskom i Bečom da bi imala za budućnost ruke sasvim slobodne.¹²² Narodna stranka je početkom travnja 1867. bez primjedbe usvojila predloženi tajni jugoslavenski program u obliku kakvu mu je konačno redakciju dao Garašanin. O tome i Orešković u svojem pismu izvještava Brlića. Piše mu da je Mrazović bio u Beogradu u ime Strossmayera i donio potvrdni odgovor na ponuđeni prijedlog srpske vlade. Orešković ga je odveo Garašaninu kome je izvjestne predloge stavio. Sporazumili smo se da solidarno postupamo.¹²³ S druge strane, Garašanin se obvezao da će Srbija utjecati na sve na koje upliva imamo da se na predstojećem Saboru tvrdo drže Strossmayera koji će biti predstavnik naše zajedničke ideje.¹²⁴ U istom pismu Orešković se iznova žali Brliću kako se i dalje ništa ne poduzima glede Bosne i kako i dan danas stojimo pa gledamo skrštenih ruku velikim događajima u susret, koji će se po svoj prilici skorim u Evropi pojaviti.¹²⁵ Izvještava Brlića da je knez Mihailo u Carigradu i da se nada da će neizvjesnost prestati kada se vrati pa ćemo možda znati ili moći i nekakvi politični pravac poprimiti po kojem ćemo dalje koracati i raditi.¹²⁶ Narodna stranka je u skladu s jugoslavenskim tajnim programom ugovorenim sa Srbijom odmah razvila živu tajnu aktivnost. Već je u svibnju osnovala Glavni odbor u Zagrebu na čelu s Mrazovićem. Orešković piše Brliću da će srpska vlada odsada samo sa time odborom prepiske i posla imati, a odbor će dalje po nalogima koji će se odavle slati u Trojednici i pograničnoj Bosni posloovati. [...] Ja sam uputio odbor u Zagrebu da s tobom stupi u sporazumljenje. On će trebati tvoga uputstva i tvoje pomoći.¹²⁷ Narodna stranka je prema tajnom programu ugovorenom sa Srbijom u potpunosti uskladila svoj politički program

¹²¹ Isto

¹²² Isto

¹²³ AOB, Pismo A. Oreškovića od 4/16. travnja 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić) Pismo je objavljeno u: M. Artuković, n.r., str. 135.

¹²⁴ Isto

¹²⁵ Isto

¹²⁶ Isto

¹²⁷ Isto, Pismo A. Oreškovića od 11/25. srpnja 1867.

i razvila aktivnost koja je za kona ni cilj imala otcjepljenje od Austrije i sjedinjenje s ostalim Južnim Slavenima u nezavisnu jugoslavensku državu. Stoga je u skladu sa zajedničkim jugoslavenskim programom i u duhu hrvatsko-srpskog zbližavanja hrvatski Sabor u svibnju 1867. jednoglasno donio odluku da Trojedna kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao sa narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan.¹²⁸ Još u sije nju iste godine Sabor je za službeni jezik proglasio hrvatski ili srpski preinačivši tako naziv jugoslavenski jezik kojeg je bio prihvatio 1861. Hrvatski Sabor sazvan u svibnju imao je zada tu da pitanje odnosa s Ugarskom privede napokon kraju. Prethodno je car Franjo Josip I krajem travnja 1867. pozvao biskupa Strossmayera u audijenciju i zatražio od njega da uloži svoj utjecaj kako bi Sabor usvojio mađarski program o Hrvatskoj ili da izostane iz saborskih zasjedanja, a ako se ne pokori, napomenuo je, da će upotrijebiti silu. Strossmayer se morao povući i te je otišao u Pariz. I Ivan Mažuranić je, kao i Strossmayer, bio primoran pod pritiskom povući se iz Sabora i na taj način olakšati donošenje nagodbe s Ugarskom. Unatoč tomu Hrvatski sabor je, s obzirom da odnosi s Ugarskom još nisu bili uređeni, odbio poslati svoje izaslanike u Ugarski sabor radi sudjelovanja na krunidbi Franje Josipa I. Krajem svibnja Sabor je i raspušten. I dok se hrvatska strana vjerno držala ugovorenog sporazuma sa srpskom vladom i zajedničkog jugoslavenskog programa, srpska je vlada taj program uskoro napustila. Radikalni zaokret u politici kneza Mihaila dogodio se krajem kolovoza u Ivanki 1867. na sastanku s grofom Andrássyjem.¹²⁹ Tom prilikom je knezu obećao Bosnu u zamjenu da odustane od dizanja ustanka u Bosni. Tražio je i da se Srbija uzdržava od poticanja neprijateljskog držanja ugarskih Srba prema ugarskoj vladi i da ih umiruje. Orešković piše Brliću da vlada ne čini ništa da znade za bivši program i isto tako ništa za trojednicu. Na zahtjevanje Mrazovića da mu se dade odlučan odgovor nehtedoše ništa odgovoriti, nego predamnom izjasniše se da Hrvatska u smotrenju nagodbe sa Mađarskom radi što joj drago, Srbija ne može tu nikakovi uputstava, a još manje kakove novčane pomoći dati; isto tako i radi priugotavljenja ustanka u Bosnoj ne čini ništa da znadu ništa. [...] Po svemu moglo bi biti kao izvjestno kazati da ste Mađarima izdati pod uslovom da oni puste Srbiji slobodne ruke u Turskoj. Radi toga bijaše grof Zichy i dva tri puta ovdje kod knjaza. Da bismo prevareni biti to je izvjestno.¹³⁰ Grof Edmund Zichy dolazio je u Beograd knezu Mihailu kao austro-ugarski izaslanik s porukom da se nada da Srbija neće dizati ustanak u Bosni i da će se zadovoljiti

¹²⁸ J. Šidak, n.dj., str. 336.

¹²⁹ Gyula Andrássy (1823.-1890.), ugarski ministar predsjednik u Austro-Ugarskoj 1867.-1871. te austrougarski ministar vanjskih poslova 1871.-1879.

¹³⁰ AOB, Pismo A. Oreškovića od 18/30. prosinca 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brlić) Pismo je objavljeno u: M. Artuković, n.r., str. 136.-138.

dobivanjem gradova.¹³¹ Gradove je, na zahtjev velikih sila, Turska predala knezu Mihailu u travnju 1867., nakon njegova povratka iz Carigrada što je bio uspjeh srpske politike i vodilo i poboljšanju odnosa s Turskom. No, Oreškovi nije htio odustati od započetih priprema za ustanak. Kada se uvjerio da od akcije sa Srbijom neće biti ništa, poeo je raditi na svoju ruku i bez znanja srpske vlade. Namjeravao je akciju nastaviti uz potporu Pruske i Italije. I piše Brliću da je u tom smotrenju neke korake poduzeo [...] Ja mislim da ćemo moći i Srbiji u prkos nešto poduzeti u Bosni i ti to znaš, Jandro, da sam ja pre devet godina pobunio Bosnu sa pet stotina forinti na tu cjelju od tebe dobivenih. Treba samo odvažnosti, meni je ne fali, ali ne budite kukavice ni vi.¹³² U istom pismu Oreškovi na kraju moli Andriju da bude oprezan u pismima i da dobro šifrira ona koja su samo za njega. Uz dozvolu Garašanina Oreškovi je preko pruskog konzula u Beogradu pokušao za akciju u Bosni osigurati podršku Pruske. Bježeći je saznao za pregovore i knez je Garašanina bez objašnjenja razrješio dužnosti. Oreškovi je i Mrazovića obavijestio da je Srbija odustala od ugovorenog programa i neće ništa da protiv Turske poduzima.¹³³ No Mrazović i dalje nije vjerovao, teško se mirio s tim da je Srbija odustala od sporazuma i dotadašnje politike te piše Oreškoviću da se nikako ne mogu sprijatelжити s mišlju da se srpska vlada odriče akcije u Bosnoj.¹³⁴ Nadao se da je tek izgubila povjerenje u Oreškovića i Brlića i da s njima više nije htjela surađivati, već nastaviti rad s drugim agentima. Mrazović odgovorom piše: Mi smo ovdje upravo sa uzamaka srbske vlade od ugovorenog programa dospjeli u mnogo nepovoljnije okolnosti, nego bi to bilo kad se ne bi bili pouzdavali u politiku pronicavost srpske vlade, narodni ponos srbskog plemena i odvažnosti knjaza Mihaila. Naprama ugovorenu programu uznesmo pravac za svoj politički rad ovdje, koji se mogao izdati kad je zajednički program izdan. Uslijed toga su neki važni faktori morali odstupiti za neko vrijeme od političkog rada. Izdajom zajedničkog programa poremećen je naš poseban program. Bit će borbe, muke i patnje, i trebat će vremena da se svrati sav rad u novu kolotчину.¹³⁵ Upravo na biskupa Strossmayera mogu se najviše odnositi ove Mrazovićeve riječi i neki važni faktori morali odstupiti za neko vrijeme od političkog rada. Biskupov položaj postao je vrlo kritičan i poslije povratka iz Francuske bio je pod stalnim nadzorom. U to vrijeme Andrassyju je predana i biskupova prepiska s knezom

¹³¹ Usp. V. Krestić, n.d.j., str. 57. i V. Vučković, n.r., str. 14.

¹³² AOB, Pismo A. Oreškovića od 18/30. prosinca 1867., kut. 21, sv. 10 (Prijepis Ivan Brlić) Pismo je objavljeno u: M. Artuković, n.r., str. 136.-138.

¹³³ Pismo A. Oreškovića Matiji Mrazoviću od 15/27. siječnja 1868. objavljeno u: P. Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866.-1868., Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU, 11, Zagreb, 1981. str. 94.-95. i V. Ciliga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1866.-1870., Historijski zbornik, 17, Zagreb, 1964., str. 87.-88.

¹³⁴ Pismo M. Mrazovića Oreškoviću objavljeno u: P. Korunić, n.r., str. 95.-97.

¹³⁵ Pismo M. Mrazovića Strossmayeru objavljeno u: V. Ciliga, Narodna stranka i... , n.r., str. 89.-90.

Mihailom. Ta prepiska došla je do ruku Andrašija nesumnjivo ve za života Mihailova što samoj stvari daje još mra niji i izdajni kiji vid. Ra ki i Štrosmajer bili su mišljenja da se to dogodilo tek posle Mihailovog ubistva. Me utim, to je moralo da bude, kao što sam dokazao, još za života Mihailova, i to upravo 1867.¹³⁶ O ugroženosti njegovog položaja svjedo i i injenica da je Brli zamolio srpsku vladu da primi Strossmayera kao apostolskog vikara u Srbiji ukoliko bude morao naputiti akovo.¹³⁷ Oreškovi piše Brli u kako je prezident ministarstva Nikola¹³⁸ veliki magarac ne uvigjaju veliki zna aj tvoga predloga glede Štrosmajera našao se je u udu kako ti takovu ludoriju samo predlagati možeš, pa je predlog prosto odbio. Pismo si nije dao ni pro itat vele da te stvari iz Hrvatske nemaju interesa za njega.¹³⁹ Brli je to o ito u inio bez biskupovog znanja. U pismu iz velja e 1868. Oreškovi piše kako je kao najve u tajnu saobštio mi je vojeni minister¹⁴⁰ da je Štrosmajer pisao knezu, da on nije opunomo io nikoga da ono pitanje radi njegovog preseljenja u Biograd srpskoj vladi stavi i da on takvo što nikada nije ni pomislio.¹⁴¹ U studenom i prosincu 1867. održavali su se izbori za Sabor koji je trebao definirati hrvatsko-ugarsku nagodbu. Izbori su se održavali uz veliki pritisak vlasti kojemu Narodna stranka nije dala neki organiziraniji otpor jer je bila usredoto ena na ugovoreni sporazum sa Srbijom i zajedni ki jugoslavenski program. Narodnjaci su doživjeli teški poraz od unionista i unionisti ka ve ina sklopila je Nagodbu s Ugarskom. Kombinacije oko zajedni kog programa sa Srbijom Narodna stranka je napustila nakon ubojstva kneza Mihaila u lipnju 1868.

Oreškovi o ito nije izgubio povjerenje u Srbiju i nakon teškog razo aranja i odustajanja Srbije od zajedni kog programa. Dapa e, Srbiji je davao prednost u zajedni koj akciji na budu em programu ujedinjenja. U jednom opširnom pismu Brli u od 21. rujna 1867. Oreškovi iznosi teške rije i na ra un Hrvata. Ismijavao se na ra un njihove ugla enosti, kulture i obrazovanosti, a srpske sirovosti. Piše Brli u Vi ste ljudi pametni pa Vas je teško prevariti, Vi ste ljudi fini i civilizovani pa Vas svak uvažava, a prosta ka sila bježi od dodira s

¹³⁶ Viktor Novak, n.r., str. 195.; navodi da je prepisku predao Milivoje Blaznavac. Navodi i mišljenje Šiši a da je Blaznavac predao Strossmayerova pisma Benjaminu Kallayu u periodu od 1868.-1872. Novak navodi i da je prema izjavama sve enika kojeg je Strossmayer preporu io Mihailovoj supruzi, kneginji Juliji, biskupova pisma caru predao sam knez Mihailo. Jovan Suboti spominje da je zahvaljuju i Blaznavcu kompromitiraju e Strossmayerovo pismo dospjelo u ruke Andrásyja i da je biskupa od progona spasilo samo to što je u pitanju bio prijepis a ne original. Usp. V. Novak, Kako i zašto je nestala prepiska izme u kneza Mihaila i Štrosmajera , *Politika*, 7, I, 1935. i V. Ciliga, *Slom politike...*n.dj., str. 56., bilj. 17.

¹³⁷ Usp. V. Ciliga, *Slom politike...*n.dj., str. 56.

¹³⁸ Nikola Hrsti

¹³⁹ AOB, Pismo A. Oreškovi a od 18/30 prosinca 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli) Pismo je objavljeno u: M. Artukovi , n.r., str. 136.-138.

¹⁴⁰ Milivoje Blaznavac

¹⁴¹ AOB, Pismo A. Oreškovi a od 21. velja e/4. ožujka 1868., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli) Pismo je objavljeno u: M. Artukovi , n.r., str. 138.

Vami.¹⁴² Na ironi an na in daje do znanja kako Hrvati u svom Saboru govore lijepo i ki eno, ali su ti govori isprazni i nemaju nikakvog u inka. Kod Vas, u Vašim zborovima što no ji zovete saborima, tu ti je slobodna re , govorite baš kako Vam srce diktira i zaista diviti se je Vašem juna tvu...¹⁴³, no nadalje pita Oreškovi koga ste do sada ugrizli il lajanjem Vašim poplašili? Ta znadu u Pešti i Be u ljudi što su Vam gospodari da doklem god na sva usta govorite da i ništa ozbiljnog niste sposobni uraditi.¹⁴⁴ Poru uje kako su Hrvati najobi nije sluge Nijemaca i Ma ara koji ih ucjenjuju i podcjenjuju. Što imate svoga Vi jadne sluge još jasniji gospodara [...] niko Vas ne voli, a svako vas mrzi. Gospodari Vaši sami Vas preziru. Istina kadkad ali i to kad ji tišti nevolja sa strane, pokažu Vam se u toliko milostivi, da vas udostojе snizhodeljnog prijatnog pogleda. Kada se tako slu ajno dogodi, a Vi odma - zanešeni tom vanrednom miloš u - zaurate pesme pobedonosne.¹⁴⁵ Isti e da politika koju vodi Srbija svojim primitivnim i grubim metodama rada ima uspjeha, a da je rad Hrvata neplodan jer Srbiji nije stalo samo do senke i pukog titranja. Kod nas se ne smatra skupština školom govorni kom, ona nam je nešto uzvišenijega, ona nam je stožer sveobšteg narodnog prava. Nitko ne dolazi u nju vetrenjastom težnjom da pokaže praznu re itost, nego da u estvuje u rešavanju najozbiljnijeg narodnjeg i državnog rada. i vjeruj mi, što se rješi, ako i sa malo, ali ozbiljni re i, to ti se i izvrši.¹⁴⁶

¹⁴² Isto, Pismo A. Oreškovi a od 21. rujna 1867., kut. 21, sv. 10. (Prijepis Ivan Brli)

¹⁴³ Isto

¹⁴⁴ Isto

¹⁴⁵ Isto

¹⁴⁶ Isto

Zaključak

U Arhivu obitelji Brli sačuvano je 39 pisama Antonija Oreškovića i Andriji Torkvatu Brliću. Pisma su nastala u razdoblju od 1857.-1868. Važnost i povijesna vrijednost pisama kao povijesnog izvora je velika. Iz njih vidimo razinu nacionalne svijesti ovoga li koga vojnog asnika. On se jasno izjašnjava kao Hrvat i katolik (pismo u studenom 1866.), pa na toj činjenici temelji i obrazlaže i svoj politički program. U njima, nadalje, možemo naći i vrijedne podatke važne za svakodnevni život korespondenata. Iz pisama je vidljivo prisno prijateljstvo koje je povezivalo Oreškovića s Andrijom i njegovom obitelji: zabrinutost za prijateljevo zdravlje (Andrija je dugo pobolijevao), to je tema Oreškovićevih pisama. Raduju se zajedno berbama grožnice, koje su u brodskoj povijesnici ostale nezaboravne. Članovi obitelji međusobno se posjećuju i rado su viđeni gosti.

Pisma su važna kao izvor za rekonstrukciju podataka iz biografije ponajprije Antonija Oreškovića. U njima govori o vrlo važnim političkim događajima u razdoblju od 1857.-1868. i svojoj ulozi u tim događajima. Orešković se stavio tada potpuno na raspolaganje srpskoj vladi. Iz tih pisama vidimo da je njegova uloga u organizaciji ustanka u Bosanskoj Posavini 1858. znatna. To je, doduše, u suprotnosti s onim što je kasnije u svojim pismima anjima (*Malo više svetlosti*) priznavao. Možda i zbog nepripremljenosti ustanka i njegovog kraha.

Temeljna vrijednost ovih pisama jest što u njima imamo opis događanja oko pripreme zajedničkog plana srpske vlade i Narodne stranke pod vodstvom biskupa Strossmayera i Matije Mrazovića zajedničke vojne akcije za oslobođenje i stvaranje zajedničke države slavenskih naroda neovisne i od Austrije i od Turske. Antonije Orešković kao sudionik ovih događanja jasno svjedoči da je srpska vlada odustala od planirane zajedničke akcije. Vjerodostojnost ovih pisama potvrđuju i drugi izvori (npr. pisma Matije Mrazovića, također sudionika). Sam razvoj događaja potvrdio je istinitost riječi Antonija Oreškovića kao upućenoga i vjerodostojnog svjedoka. Iz ovih pisama jasno vidimo politički program Oreškovića: on je išao za tim da, ako se na Jugu u mjesto Turske jedna nova država podigne i ima, tada ne bude srpska država nego slavjanska država. Zato težim i radim da bez nastupanja Hrvacke sama Srbija tu radnju ni odpočetiti ne može. Znamo da je iste političke nazore dijelio i biskup Strossmayer.

Već sama činjenica da su se istraživali, koji su se bavili problemima 50-ih i 60-ih godina 19. st., koristili pismima Antonija Oreškovića i Andrije Torkvata Brlića, govori o njihovoj važnosti. Na žalost ne postoji biografija posvećena Oreškoviću. I budući njegov biograf ne može i nikako zaobići ovu vrijednu prepisku koja se čuva u Arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu.

Na samom kraju, Antonije Orešković bio je, kao što je više puta istaknuto, tajni agent srpske vlade, kao i njegov prijatelj Andrija Torkvat Brlić. Obojica su bili u važnom razdoblju povijesti i posrednici u pregovaranju između srpske vlade i Narodne stranke. Poznanstvo i veza te dvojice ljudi i njihova korespondencija, kao izravnih sudionika, daju važan doprinos poznavanju odnosa Narodne stranke s kneževinom Srbijom i posljednji, no tomu razumijevanja nepovoljnog ishoda hrvatsko-ugarske nagodbe za hrvatsku stranu, ali i odnosa srpske politike prema Hrvatskoj. U trenutcima, kad su se 1867. stvarali temelji državnog preuređenja Monarhije koje će potrajati sve do njezine propasti, što je dugoročno određivalo i položaj Hrvatske, Narodna stranka svoje težište interesa nije stavila na dogaćanja u Monarhiji, nego ih je usmjerila na vanjskopolitička zbivanja od kojih je ovisilo rješavanje hrvatskog pitanja. Ključno je to što su Narodna stranka i biskup Strossmayer u to presudno vrijeme za Hrvatsku, svoju politiku podredili ugovorenom programu sa Srbijom s ciljem stvaranja nezavisne jugoslavenske države. U to su uložili sve svoje snage potpuno zanemarujući ostale frontove o čemu i da će se Srbija držati ugovorenog programa. Nepovoljni uvjeti Nagodbe izravno su rezultat vezivanja za Srbiju koja se je povukla iz ugovora. Povlačenje Srbije za Narodnu stranku nije značilo samo odustajanje od zajedničkog programa, nego i mijenjanje politike u Hrvatskoj. Pisma Antonija Oreškovića kao izravnog sudionika ovih događanja o tome jasno svjedoče i moraju se uzeti kao ozbiljan i vjerodostojan izvor kod proučavanja ovih važnih događanja.

Veza sa Srbijom znatno je oslabila i biskupa Strossmayera, najvažniju osobu tadašnjega političkog života. Za to vrijeme knez Mihailo je slijedio, kao što je i normalno za jednoga političara, interese Srbije na čijem je čelu bio, i pri tome praktički eliminirao Strossmayera kao politički relevantnu osobu predajući i pisma koja je Strossmayer njemu pisao, osobno caru Franji Josipu ili njegovom ministru Andrássyju. Ima različitih tumačenja u historiografiji u vezi s tim kako su biskupova pisma dospjela u nepozvane ruke. No sasvim je nevažno tko ih je i kome ih je dao. Knez Mihailo je Austriju smatrao glavnim neprijateljem za širenje Srbije. Stoga je u Mađarskoj vidio saveznike i vezao se uz Ugarsku koja je trebala Austriju spriječiti u njenom širenju na istok.

Antonije Orešković pripada onim mnogobrojnim Hrvatima, koji su tražili rješenje hrvatskoga pitanja na mjestu na kojemu ga nisu mogli naći. Dilemu bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu u to vrijeme je već riješio Ante Starčević. Stoga politički rad u kojega je uloženo puno truda, stradanja, materijalnog i velikog intelektualnog i duhovnog potencijala generacija, od Antonija Oreškovića, Andrije Torkvata Brlića, Strossmayera, Račkoga, do Supila, Meštrovića, Ivane Brlić-Mažuranić, treba ocijeniti nedjelotvornim i za Hrvatsku štetnim. Od povijesti treba učiti. U nju od povijesti zahtijeva, kao i svako u nju, napor mentalnih, duhovnih i etičkih snaga. Kao i svako u nju, i ovo u nju nagrađuje, ako se slijedi sve ono što u svakom u nju daje pozitivne rezultate.

Antonije Oreškovi (1829.-1906.)

Andrija Torkvat Brli (1826.-1868.)

Biskup Josip Juraj Strossmayer (1815.-1905.)

Knez Mihailo Obrenovi (1823.-1868.)

Ilija Garašanin (1812.-1874.)

Izvori

Arhiv obitelji Brli , Slavonski Brod, AOB, kut. 21, sv. 10 - Pisma Antonija Oreškovića i Andriji Torkvatu Brliću (Prijepis Ivana Brlića)

Literatura

Damir Agić , *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, AGM, Zagreb, 1994.

Mato Artuković , Arhiv obitelji Brliću u Slavonskom Brodu , *Muzeologija* 43./44., MCD, Zagreb, 2006./2007., str. 211.-226.

Isti, Pisma Antonija Oreškovića , *Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Vijesti*, 8, Zagreb, 1994., str. 131.-138.

Vaso Bogdanov, Prilog upoznavanju uloge Andrije Torkvata Brlića u revoluciji 1848.-1849. , *Historijski zbornik*, 2, Zagreb, 1949.

Vinko Brešić , *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997.

Ignjat Alojzije Brlić , *Pisma sinu Andriji Torkvatu Brliću u 1836-1855*, knj. I, Zagreb, 1942.

Isti, *Uspomene na stari Brod*, III, *Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Vijesti*, 7, Slavonski Brod, 1983.

Ivana Brlić Mažuranić , *Iz Arhiva obitelji Brlić* , sv. I, *Uvod k zbirci starih pisama*, Zagreb, 1939.

Vera Ciliga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1866.-1870. , *Historijski zbornik*, 17, Zagreb, 1964.

Ista, *Slom politike Narodne stranke 1865.-1880.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

Enciklopedija Jugoslavije, knj. 6, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1964.

Hrvatski biografski leksikon, knj. 2, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža , Zagreb, 1989.

Grgur Jakšić , Vojislav Vučković , *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (Prvi balkanski savez)*, Istorijski institut, Beograd, 1963.

Slobodan Jovanović , *Druga vlada Miloša i Mihaila (1858.-1868.)*, Beograd, 1923.

Snježana Kauzlarić , Razmišljanja o baštini: Kuća Brliću u Slavonskom Brodu i Ivana Brlić Mažuranić , *Informatica museologica*, 45.-46., 2016. str. 68.-81.

Petar Koruni , *Prilog poznavanju južnoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1868.-1874. , časopis za suvremenu povijest*, 12, br. 3, Zagreb, 1980., str. 57.-83.

Isti, *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866.-1868. , Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 11, Zagreb, 1981. str. 1.-107.

Vasilije Kresti , *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1969.

Isti, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860-1873*, Narodna knjiga, Beograd, 1983.

Isti, *Iz istorije Srba i srpsko-hrvatskih odnosa*, Beogradski izdava ko-grafi ki zavod, Beograd, 1994.

Zdenka Laki , *Arhiv obitelji Brli 1730.-2000.*, Sumarni inventar, Slavonski Brod, 2000.

Rudolf Maixner, *Andrija Torkvat Brli – emisar bana Jela i a u Francuskoj*, *Iz Arhiva obitelji Brli* , IV, Zagreb, 1939.

Mirko Markovi , *Brod: Kulturno-povijesna monografija*, Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1994.

Viktor Novak, *Kako i zašto je nestala prepiska izme u kneza Mihaila i Štrosmajera , Politika*, 7, I, 1935.

Isti, *Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka , Istoriski asopis*, God. I, Br. I-II, Beograd, 1949., str. 181.-198.

Antonije Oreškovi , *Malo više svetlosti. Povodom brošure Knjaz Mihailo i zajedni ka radnja balkanskih naroda* , Beograd, 1895.

Vladimir Rem, *Uz neobilježene obljetnice jedne književne dinastije. Za znanstveni skup o Brli ima , Vijenac*, 24.3.2011., 445, Matica hrvatska, Zagreb.

Stankovi Mladen, *Arhiv obitelji Brli* , GRO “Plamen”, Slavonski Brod, 1987.

Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijest XIX. stolje a.*, 2, Grafi ki zavod Hrvatske, Zagreb, 1973.

Isti, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49.*, 3, Liber, Zagreb, 1979.

Petar Šimuni , *Na ertanije - tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*, Globus, drugo izdanje: Zagreb, 1992.

Vlasta Švoger, *Ideali, strast i politika - život i djelo Andrije Torkvata Brli a*, HIP, Zagreb, 2012.

Vojislav Vu kovi , *Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici* , Zbornik Matice srpske: Serija društvenih nauka, 9, Novi Sad, 1954., str. 5.-25.

Piotr urek, *Poljska i Poljaci u životu Josipa Jurja Strossmayera*, Tiskara Rotim i Market, Slavonski Brod, 2008.